

DİTAM

TOPLUMSAL BARIŞIN İNŞASINDA HUKUKUN ROLÜ

2025

TOPLUMSAL BARIŞIN İNŞASINDA HUKUKUN ROLÜ

17 Mayıs 2025

DITAM Yönetim Kurulu

Mesut AZİZOĞLU

Meral ÖZDEMİR

Sedat YURTDAŞ

Ahmet ÖZMEN

Barış YAVUZ

Sevim VURAL

Mahmut BOZARSLAN

Cihan AY

Nevin SOYUKAYA

Mahmut LEZGİN YALÇIN

Dilan Kaya TAŞDELEN

Raporlama Ekibi

Halil BAYHAN

Deniz Tekin

İÇİNDEKİLER

İçindekiler	3
Kısaltmalar	4
Yayın Hakkında	5
DİTAM'dan	6
Yönetici Özeti	7
Açılış Konuşması-Mesut Azizoğlu	8
Toplumsal Barışın İnşasında Hukukun Rolü	9
Barışı İnşa Etmenin Siyasal ve Hukuksal Temelleri-Prof. Dr. Mithat Sancar	11
Kapsayıcı Toplumsal Barışın İnşasında Hukuki Zemin ve İzlenmesi Gereken Yol Haritası-Kezban Hatemi	15
Türkiye'de Barışa Dönük Anayasal Arayışlar-Prof. Dr. Sevtap Yokuş	18
Anayasa Yapım Sürecinde Yeni Bir Yöntem: Aşamalı Anayasa Yazımı-Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem	21
Serra Bucak	25
Sezgin Tanrikulu	27
Toplumsal Barışın İnşasında Hukukun Rolü: Forum	29
Katkılar, Sorular ve Cevaplar	30

KISALTMALAR

AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DDR	Silahsızlanma, Terhis ve Yeniden Entegrasyon
DEM	Halkların Eşitliği ve Demokrasi Partisi
DİSA	Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü
DİTAM	Dicle Toplumsal Araştırmalar Merkezi
DPI	Demokratik İlerleme Enstitüsü (Democratic Progress Institute)
DTSO	Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası
ETA	Bask Yurdu ve Özgürlük (Euskadi Ta Askatasuna)
FARC	Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri – Halk Ordusu 8Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – Ejército del Pueblo)
FES	Friedrich Ebert-Stiftung
IRA	İrlanda Cumhuriyet Ordusu (Irish Republican Army)
İHD	İnsan Hakları Derneği
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
OHAL	Olağanüstü Hal
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan)
PVSK	Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
STÖ	Sivil Toplum Örgütü
TBB	Türkiye Belediyeler Birliği
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

YAYIN HAKKINDA

Bu yayın, Toplumsal Barışın İnşasında Hukukun Rolü adıyla 17 Mayıs 2025 tarihinde Friedrich Ebert Vakfı'nın desteğiyle gerçekleştirilen toplantının tartışmaları içermektedir. Yayın içeriği tamamıyla Dicle Toplumsal Araştırmalar Merkezi Derneği'nin (DİTAM) sorumluluğu altında olup Friedrich Ebert Vakfı'nın görüşlerini yansıtmamaktadır.

DİTAM'DAN

Dicle Toplumsal Araştırmalar Merkezi (DİTAM), kurulduğu 2010 yılından bu yana sivil toplum örgütlerini ve alanından uzman kişileri dahil ederek çalışmalarını yürütüyor.

Bu kapsamda 17 Mayıs 2025 tarihinde Diyarbakır'da 'Toplumsal Barışın İnşasında Hukukun Rolü' başlığıyla bir toplantı düzenledik. Toplantıda aşağıdaki konular üzerinde tartışmalar yürütüldü;

- *Barışı İnşa Etmenin Siyasal ve Hukuksal Temelleri*-Prof. Dr. Mithat Sancar
- *Kapsayıcı Toplumsal Barışın İnşasında Hukuki Zemin ve İzlenmesi Gereken Yol Haritası-Kezban Hatemi*
- *Türkiye'de Barışa Dönük Anayasal Arayışlar*-Prof. Dr. Sevtap Yokuş
- *Anayasa Yapım Sürecinde Yeni Bir Yöntem: Aşamalı Anayasa Yazımı*-Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem

Bu yayında toplantı konusu üzerindeki yapılan sunumları ve katılımcıların katkıları yer alıyor.

Raporun amacı ise Kürt Sorununun kalıcı bir çözümünde hukukun rolü ile ilgili tartışmalara katkıda bulunmak, kamuoyunu etkilemek ve bilgilendirmektir.

Rapor, toplumsal barışta hukukun üstünlüğüne önem verilmesi ve hukukun rol alması gerektiğini belirtmektedir.

DİTAM olarak konuşmacılarımıza, toplantı katılımcılarımıza, katılan paydaşlara destek ve katkıları için teşekkürlerimizi sunarız. Bu raporun dönemin gelişmelerinin anlaşılmasında STÖ'ler, aktivistler, karar vericiler, siyasetçiler ve kamuoyu için bir kaynak olmasını umuyoruz.

Saygılarımızla

DİTAM Yönetim Kurulu

YÖNETİCİ ÖZETİ¹

Toplumsal Barışın İnşasında Hukukun Rolü adlı raporun amacı, yakın tarihli Kürt sorununda çözüm tartışmalarına katkı sağlamak, kamuoyunu bilgilendirmek ve toplumsal barışta hukukun üstünlüğüne vurgu yapmaktır. Rapor, akademisyen ve sivil toplum katılımcılarının görüşlerini ve katkılarını içermektedir.

Raporun Ana Tartışma Çerçevesi ve Bulguları

Raporda Türkiye'nin Kürt meselesinde yeni bir döneme girdiği zamanda devletin çözüm niyeti ve PKK'nin silah bırakma kararı, toplumsal barış için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Yine Kürt sorununun çözümsüzlüğünün Türkiye'nin demokrasi, ekonomi ve toplumsal hayatına olumsuz etkilerini vurgulanmış; hukukun adalet, eşitlik ve güven sağlayıcı rolüne dikkat çekilmiştir.

- ✓ **Prof. Dr. Mithat Sancar (DEM Parti Milletvekili):** Barış inşa etmenin siyasal ve hukuksal temellerini ele alarak sürecin dünya örneklerinden farklılığına vurgu yapmıştır. Silah bırakmanın en başta gerçekleştiği "tümdengelim" modeli nedeniyle, toplumsal katılımın ve güvencelerin önemine değinmiş; iktidardan adım beklemek yerine, siyasal ve toplumsal aktörlerin sorumluluk alması gerektiğini belirtmiştir. Sancar, hukukun, toplumsal destek ve barış inşasında hayati rol oynadığını düşüncesindedir.
- ✓ **Kezban Hatemi (Hukukçu):** Kapsayıcı toplumsal barışın hukuki zemini ve yol haritası tartışmasında; dünya örneklerinden IRA, FARC ile yapılan uygulamalardan dersler çıkarılmasını, müzakere masasının kapsayıcılığını, şeffaflığı ve medya dilinin önemini öne çıkarmıştır. Hukuki güvencelerin çerçeve kanunlar, uluslararası normlar şeklinde hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca sivil toplumun itici güç olması, yüzleşme ve helalleşme süreçlerinin sabır gerektirdiğini ifade etmiştir.
- ✓ **Prof. Dr. Sevtap Yokuş (Akademisyen):** Türkiye'de barışa dönük anayasal arayışlar tartışmasında, 1982 Anayasası'nın türdeş toplum modeli ve yasakçı yapısının çatışmaları derinleştirdiğini belirtmiştir. Otoriter çözüm riskine karşı, demokratikleşme ve yeni anayasa taleplerinin yükseltilmesi gerektiğini vurgulamış; muhalefet ve sivil toplumun rolüne dikkat çekmiştir.
- ✓ **Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem (Akademisyen):** Anayasa yapım sürecinde "aşamalı anayasa yazımı" yöntemini önermiş; Türkiye'nin etnik, mezhepsel yönden toplumsal kırılma noktalarını dikkate alarak, aşamalı yaklaşımın kutuplaşmayı azaltacağını savunmuştur. Hukukun barış inşasındaki rolünü, Güney Afrika, Kolombiya gibi dünya örnekleriyle karşılaştırmış; sivil toplumun baskı oluşturması gerektiğini belirtmiştir.

Raporda katılımcıların önerileri de özetle şu şekilde olmuştur: STÖ'lerin raporlar hazırlaması, üçüncü göz mekanizmalarının oluşturulması, hakikat komisyonlarının kurulması, kadınların rolü ve kayyım uygulamalarının kaldırılması. Ayrıca güvensizlik, şeffaflık eksikliği gibi endişeler olmakla birlikte demokratikleşme yönünden de potansiyelin olduğuna değinilmiştir.

Öneriler ve Sonuç

Rapor, hukukun üstünlüğünün toplumsal barış için vazgeçilmez olduğunu vurguluyor. Kısa vadede acil adımların atılması, orta vadede yasal düzenlemelerin yapılması ve uzun vadede de demokratik bir anayasanın hazırlanması önerilmektedir. Sivil toplumun ve siyasi partilerin bu süreçte aktif rol alması; medya dilinin barışçı olması, uluslararası normlara uyum ve toplumsal yüzleşme süreci tavsiye edilmektedir. Toplantıda barışın inşasının kolektif sorumluluk gerektirdiği ve hukukun bu süreçte yol gösterici olacağı sonucuna varılmıştır.

¹ Yönetici özeti, yapay zeka desteğiyle oluşturulmuştur.

AÇILIŞ KONUŞMASI-MESUT AZİZOĞLU

DİTAM Yönetim Kurulu Başkanı

Değerli misafirler, sivil toplum kuruluşlarının değerli başkanları ve yöneticileri, bölge barolarının değerli başkan ve yöneticileri ve değerli basın mensubu arkadaşlar, "Toplumsal Barışın İnşasında Hukukun Rolü" başlıklı toplantımıza hoş geldiniz.

DİTAM 2013 yılından bu yana "Tigris Diyalogları" kapsamında bu toplantıları düzenliyor. Kürt meselesinde daha önce hiç yaşamadığımız yeni bir döneme girdik. Devletin ihtiyaç temelli de olsa çözüm niyeti ve PKK'nin fesih ve silah bırakma kararı yeni bir durum oluşturdu.

Yıllarca bu tür toplantılarda Kürt meselesinin neden çözülmesi gerektiğini anlatmaya çalıştık. Ama artık bugün oluşan bu yeni durum Kürt meselesiyle ilgili yeni şeyler söyleme zorunluluğunu ve imkanını veriyor herkese. Artık çözüm için yapılması gerekenleri ve bunların nasıl yapılacağına dair konuları da konuşmak gerekiyor.

Aslında Kürt meselesindeki çözümsüzlük Türkiye'nin birçok probleminin görünür olmasını, konuşulmasını engelliyordu, birçok temel problem öteleniyordu. Kürt meselesinin varlığı; hukuk, demokrasi, ekonomi, toplumsal hayat, uluslararası ilişkiler vb. birçok konuda sağlıklı bir tartışma ortamı yaratılmasının önünde engeldi. Yani aslında Kürt meselesinin çözümü sadece Kürtlerin sorunlarının çözülmesi anlamına gelmiyor, Türkiye'nin birikmiş problemlerinin çözümü için de yeni bir başlangıç potansiyeli taşıyor.

DİTAM olarak Kasım 2024'te Diyarbakır'da yaptığımız toplantının başlığı "Kürt Meselesinde Çözümsüzlük Türkiye'ye Neler Kaybettiriyor" idi. O toplantıda çözümsüzlüğün ekonomiye, toplumsal hayata ve uluslararası ilişkilere olan etkilerini konuşmuştuk. Türkiye'nin bu alanlarla ilgili bugün yaşadığı problemlerin oluşumunda Kürt meselesinin ne kadar etkisi var, bunlar anlatılmıştı o toplantıda.

STK'lar açısından yapılması gereken, kendi alanlarıyla ilgili bu olumsuzlukları çalışmalarıyla, raporlarıyla, konunun uzmanlarıyla beraber daha beraber daha beraber daha ürettikleri bu teknik bilgileri siyaset kurumunun dilinin bir parçası yapmak. Çünkü, çözümsüzlüğün maliyetinin ve çözümün artılarının topluma anlatılması gerekiyor. Toplumun bu meselenin çözümünde ortaklaşması gerekiyor. Ayrıca, Kürt meselesinin Kürtler üzerinde yarattığı mağduriyetlerle beraber bunun Türkiye'ye olan olumsuz etkilerini de konuşmak gerekiyor. Toplumsal barışın inşası ve toplumun çözüme iknası için bunlar önemli. Bugünkü toplantımızda toplumsal hayatın ve beraber yaşamının temel düzenleyicisi olan hukuku konuşacağız.

Başlığımız; "Toplumsal Barışın İnşasında Hukukun Rolü." Adalet, eşitlik, güven ve toplumsal barış duygusunun sağlanmasında hukukun yol gösterici gücü çok önemli. Kapsayıcı bir toplumsal barışın inşasında hukukun rolü çok kıymetli.

4 değerli misafirimiz var bugün; DEM Parti Milletvekili Prof. Dr. Mithat Sancar, Anayasa Hukukçusu/Akademisyen Prof. Dr. Sevtap Yokuş, Av. Kezban Hatemi-Hukukçu, Anayasa Hukukçusu/Akademisyen Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem. 4 değerli misafirimize katılımları ve katkıları için çok teşekkür ediyorum.

Toplantımız 2 oturumdan oluşuyor. 1. oturumda konuşmacılar sunumlarını yapacaklar; bu oturumun moderatörlüğünü DİTAM Başkan Yardımcısı Sedat Yurtdaş yapacak. 2.Oturumda da soru, görüş ve önerileri konuşacağız. Bu oturumun moderatörlüğünü ise DİTAM Başkan Yardımcısı Barış Yavuz yapacak. Bugünkü toplantı için bu salonu bizlere tahsis eden Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odasına da çok teşekkür ediyorum, Katılımları ve katkıları için bütün konuşmacılara ve hepimize çok teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

TOPLUMSAL BARIŞIN İNŞASINDA HUKUKUN ROLÜ²

---

² Bu alıŐma, 17 Mayıs 2025 tarihinde Diyarbakır'da gerçekleştirildi. Rapor içeriği bu toplantı sırasında yapılan sunumlar ve tartıŐmalardan derlenerek hazırlanmıŐtır.

Sedat Yurtdaş-Moderatör

Ben de sizlere ve Twitter'dan bizleri canlı olarak izleyen herkese, DİTAM adına en sıcak duygularla merhaba diyorum. Teşekkür ederim. Sağ olun. Sayın katılımcılar, değerli basın mensupları, Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanımız ve değerli katılımcılar öncelikle hepinize hoş geldiniz, diyorum.

Bugün gerçekten DİTAM olarak 2013'ten beri Tigris Diyalogları adı altında gerçekleştirdiğimiz çok önemli bir toplantıyı daha birlikte yapma şansı elde etmiş bulunuyoruz, misyonumuza uygun olarak. Bugün salondan da son derece güçlü katılımlar olacak zira bölge barolarını, başkanlarını uygun olmayanların yerine de temsilcilerini davet ettik, geldiler. Hepsine teşekkür ediyoruz bir kez daha. Bugün burada fikirleriyle, yorumlarıyla, sorularıyla önemli katkıda bulunacaklarına inanıyoruz gerçekten. Diyarbakır bu toplantılar için aslında son derece deneyimliken kısa bir süre önce Baromuz benzer bir toplantıyı gerçekleştirdi. Oraya katılan hocalar da çok önemli sözler söylediler gerçekten. Birer cümle kendilerinden aktarmak istiyorum bu toplantıya da ışık tutması için. "Toplumsal Barışın İnşasında Hukukun Rolü"nü etraflıca ortaya koymak için STÖ'leri, akademisyenler, özellikle hukukçular olarak bir aradayız.

Kuruluşumuzdan bu yana, misyonumuza uygun olarak Tigris Diyalogları kapsamında diyalog ve uzlaşmayı güçlendiren çalışmalara bugün sizlerle Diyarbakır'ın ruhuyla, barışa bir adım daha yaklaşıyoruz.

Salondaki güçlü katılım değerli medya mensupları ve sosyal medyadaki güçlü yansıma ile Türkiye'nin barış arayışına güçlü bir ses olacağına inanıyoruz.

Prof. Dr. Mithat Sancar, Prof. Dr. Sevtap Yokuş, Av. Kezban Hatemi ve Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem'den barış, anayasa ve hukuk üzerine derinlemesine sunumlar; ardından sizlerin katkılarıyla interaktif bir forum. Lütfen fikirlerinizle katılın, yorumlarınızı paylaşın adil, özgür ve barışçıl bir geleceği birlikte inşa edelim.

Friedrich Ebert Stiftung'a, DTSO'ya ve hepinize bu tarihi buluşma için teşekkürler.

Diyarbakır Baromuz da 9 Mayıs 2025'te Tahir Elçi Konferans Salonu'nda "Kürt meselesine anayasal bakış" başlıklı panel düzenledi. Panele Diyarbakır Barı Başkanımız Abdulkadir Güleç'in moderatörlüğünde Prof. Dr. Levent Köker, Prof. Dr. Osman Can ve Prof. Dr. Vahap Coşkun konuşmacı olarak katıldılar. Zevkle dinleyenlerdendim. Özetle mealen Sayın Köker; «Bir dili yasaklamak hayasızlıktır. Hayasız Anayasa dönemi kapanmalıdır» derken; Sayın Can «Anayasa sahibine göre kişneyen bir attır. Türkiye'de Zihinleri formatlama zamanı, özgürlükçü eşitlikçi anayasal format atma zamanı gelmişti» dedi. Ve Sayın Coşkun tıpkı Amerikan anayasasında olduğu gibi "We are the people" diyeceği "Kürt, Türk ve diğer halkların her birlikte «Biz Türkiye halkı" diyeceği, kapsayıcı bir anayasa zamanı gelmişti» dediler.

Bütün değerli konuşmacıların çok uzun özgeçmişlerini ancak özetleyerek paylaşabilirim.

Prof. Dr. Mithat Sancar: 4 dönemdir Milletvekilliği yapan, Hukuk profesörü, akademisyen ve yazar. Siyaset bilimi, insan hakları ve devlet kuramı konularındaki uzman. Arapça Kürtçe, Türkçe, Almanca ve İngilizce bilmektedir. Yayınları: *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, *Şehrin Zulası: Ankara Kalesi*, "Devlet Aklı" *Kışkacında Hukuk Devleti*, Jürgen Habermas'ın *Kamusalın Yapısal Dönüşümü* eserini Tanıl Bora ile birlikte Türkçeye çevirdi. Sözü sayın Mithat Sancar'a veriyorum.

DEM Parti Milletvekili

DİTAM'a teşekkürlerimi iletiyorum. Bu toplantıya katkı sunmak için gelen dostlara teşekkür ediyorum. Burada bulunmaktan gerçekten çok mutluluk duydum. Ayrıca birlikte tartışacak olmanın büyük ihtiyaç olduğu böylesi bir dönemde sizleri dinleyecek olmak da benim için büyük bir şans. Yine Sevtap Yokuş'u, Kezban Hatemi'yi, Fazıl Hüsnü Erdem'i de dinleme fırsatı bulacağım. Benim için bunlar da çok değerli.

Ayrıntılara girmemeye gayret ederek bir çerçeve çizmeye çalışacağım. Bunun nedeni de şu: Şu an içinde bulunduğumuz süreç daha önce Türkiye'de yaşadığımız ve dünyada yaşanan süreçlerden farklıdır. Biraz daha ileri gidip bu tespiti keskinleştireyim. Dünyada ilk örnek diyebileceğimiz bir tecrübenin içinde bulunuyoruz. Çatışma çözümü ya da barış inşası konusunda dünyada yaşanan süreçlerin hepsinden farklıdır. İlk deneme diyebiliriz. Başarıya ulaşacağına inancımızı vurgulayarak şöyle diyeyim. Başarıya ulaşırsa dünya literatürüne de aynı zamanda buradan, Türkiye'den, Mezopotamya'dan bir katkı sunmuş olacağız. O nedenle hem hedef büyük hem sorumluluk ağırdır.

Neden farklı bir süreç? Sürecin nitelikleri neden önemli? Onları tartışmak neden önemli? Çünkü doğru soruları sorabilmek, yerinde sorular sorabilmek için sürecin niteliğini bilmek gerekiyor. Eğer sürecin niteliğiyle ilgili bir çerçeve en azından ana hatlarda bir netleşme olmasa doğru sorular sorma imkânımız olmuyor.

Alıntıdan başka bir alıntıyı aktarırsam. Ünlü Rus yönetmen Tarkovski, aylarca peşinde dolaşan bir kadın gazeteci ile nihayet söyleşiye ikna olur. Yapılan bir söyleşide Tarkovski, (çok az söyleşi verir) söyleşinin bir yerinde soruyu beğenmez. Daha doğrusu soru, cevap verebileceği gibi bir soru değil. Başka türlü sormasını ister gazeteciden ya da ima eder. Ama gazeteci aynı soruda ısrar eder. Salonu tenzih ederek söyleyeceğim, bize uyarlayacağım. Dönüyor diyor ki, "Zekice bir cevap istiyorsan zekice bir soru soracaksın." Şimdi biz de doğru bir cevap istiyorsak doğru soruları sormak için uğraşmalıyız. Bir bu.

İki, farklı kesimlerin farklı beklentileri var. Bu beklentilerin gerçeklerle ve gerçekçilikle ilişkisini tespit etmek için de sürecin niteliği ile ilgili belli konularda, belli noktalarda bir netleşmeye ihtiyacımız var. Endişeler var. Bu endişelerin kaynaklarını daha iyi anlayabilmek ve karşılayıp karşılayamayacağımız konusunda yol belirlemek için de sürecin niteliğini bilmeye ihtiyacımız var. İtirazlar var. Bu itirazlar da aynı şekilde ancak sürecin niteliği ile birlikte ele alınırsa daha iyi anlaşılabilir ve belki de giderilir. Bir de dirençler var. O dirençlerin nedenlerini de yine bu sürecin niteliği üzerinden değerlendirmek, tartışmak ve bunlarla baş etme yollarını aramak gerekiyor.

Sürecin niteliği şu: Neden diğer dünya örneklerinden farklı? Son 30 yıldır dünyada çatışma çözümü konusunda çok çeşitli örnekler, deneyimler yaşandı, bilgi birikimi oluştu. Bütün bu örneklerde müzakere ile çözüm aranan örneklerde belli bir denklem var, belli bir şema var. Bu şema temas, diyalog, müzakere, mutabakat, anlaşma ve silahların bırakılmasıdır. Devletlerin nihai hedefi silah bırakmayı sağlamak, silahlı örgütlerin nihai hedefi uğruna silahlı mücadeleye yürüttükleri hedeflere ulaşmaktır.

Şimdi bugüne kadar uygulanan denklemlerde sorunları adım adım çözerek çatışmayı nihayet olarak bitirmek gibi bir mantık var. Müzakereler çatışmayı bitirmek için yapılır. Dünyada farklı hem etnik temelli hem başka sebeplerden kaynaklanan çatışmalarda bunu görebiliriz.

Belli sorunlar adım adım çözülür. Bütün sorunlar bir anda ve bir anlaşmayla bitirilemez. Hiçbir yerde bu mümkün olmaz ama temel sorunlar müzakere, mutabakat ve anlaşmayla bir sonuca bağlanır. Oradan da örgütün silah bırakması sağlanır ve devletlerin de çatışma politikasından vazgeçmeleri mümkün hale getirilir. Bu bildiğimiz bir denklem. Sorulan soruların büyük bir kısmı bu denklemden hareketle ortaya konuyor. Sanki biz de öyle bir süreç yaşıyoruz gibi bir algıyla sorular soruluyor. 'Niye bu yapılmadı da şimdi silah bırakıldı? Peki karşılığında ne alındı? Niye bu kadar acele edildi? Bir güvence, bir kazanım elde edildi mi?' soruları daha çok bu dediğim denkleme uygun süreçlerden hareketle soruluyor.

Şimdi ise yaşadığımız süreç, "Süreç tam tersi şekil" değişiyor. Birincisine tümevarım dersek ikincisine de tümdengelim deriz. Şu anlamda tümdengelim. En son yapılması beklenen şey, istenen, hedeflenen şey silahların bırakılması ama ilk başta bu yapılıyor.

İlk başta 27 Şubat 2025 tarihinde yapılan açıklama ile bu karar alındı. 22 Ekim (2024) var, 27 Şubat 2025, 5-7 Mayıs 2025, 9 Mayıs 2025, 12 Mayıs 2025 tarihlerinde olan gelişmelerin hepsi esas olarak diğer süreçlerde en son gerçekleşen aşamayı başa almaya dönük adımlardır. Şüphesiz içeride dışarıda temaslar olmuştur. Belli mutabakatlar fiilen gerçekleşmiş olabilir. Ama bir örgütün bu mutabakatlarda taahhüt edilenleri elde etmek için elindeki şimdiye kadar bildiğimiz örneklerle göre elindeki en büyük imkânı en başta devreden çıkarmayı kabul etmesi süreci diğerlerinden çok fazla farklılaştırıyor. O nedenle sorularımızı, beklentilerimizi, endişeleri, itirazları değerlendirirken de bu gerçeği dikkate almamızda fayda var.

Mesela şimdi ne olacak? Silah bırakma açıklaması da geldi. PKK, kongresini topladığını, Sayın Öcalan'ın 27 Şubat açıklamasındaki çağrıya uyduğunu ve kendini feshettiğini, silahlı mücadeleyi de bıraktığını silahları da bırakacağını söyledi. Bir kongre kararı var ortada. Peki şimdi ne elde edildi sorusu var? Özellikle Kürt coğrafyasında, Kürdistan'da, PKK'nin doğrudan tabanında, çeperinde, başka sosyal kesimlerde bu sorular soruluyor. Bu, niye ve ne için yapıldı? Biz ne elde ettik?

Endişeler dediğim burada bunlardır. Türkiye'nin Batı'sında da endişeler var. Hukuka uymayan, hukuk devletini askıya almış bir rejim söz konusudur. Bu rejim bir süreç yürüttüğünü ve barış getireceğini iddia ediyor. Hukuka uymayan, hukuk devletini askıya almış bir rejimden nasıl barış beklenebilir? Bu, iyi niyetli yapıcı yaklaşımın temel sorularıdır. Şeffaflık ve katılımı ilgili itirazlar da var. Sürecin işleyişinde şeffaflık olmadığı, katılıma alan açılmadığı gibi itirazlar var.

Dirençlerde ise daha ağır bir ifade kullanabiliriz ama gerek yok. Gerçekten barış inşasında dil çok önemlidir. Diğer bütün yöntemler ile ilgili tutum geliştirirken de özenli olmak gerekiyor. Bu, itirazlardan vazgeçmek, eleştirileri bir kenara bırakmak gerektiği anlamına gelmiyor. Ama barış süreci önemli ise barış bizim için büyük bir hedef ise çözümlerle birlikte barışın dilini de daha doğrusu dilimizi de buna göre kurmamız gerekiyor. O nedenle dirençler demekle yetiniyorum.

Şüphesiz çatışmadan beslenen kesimler var. Çatışmanın varlığını kendi siyasal varoluşlarının bir şekilde kaynağı olarak gören siyasal odaklar var. Onların dirençlerini diğer ayırmak gerekiyor. Öte yandan, eğer bu süreç ilerlerse çözüme doğru ve demokrasiye açılan kapıların bulunacağı bir noktaya da evirmek durumunda. Ama nasıl?

'Barış ve Demokratik Toplum Çağrısı'nın yapısını iyi analiz etme ihtiyacı var. Sayın Öcalan'ın şemayı bu şekilde kurguladığını düşünüyorum. Barışın inşasını iki tarafın anlaşmasıyla gerçekleşecek bir durum olarak görmediğini ortaya koymak istiyor. Demokratik toplum kavramı burada önemlidir. Barış örülecekse ve çözüme gidilecekse, barıştan çözüme gidilecekse, demokratik toplum dediğimiz kavramı hayata geçirecek veya gerçekten canlı bir dinamığa dönüştürecek çabalara ihtiyaç var.

Kısacası silahlar bırakılıyor, bundan sonrasını yapmak konusunda asli görev bütün siyasi aktörlere ve toplumsal kesimlere düşüyor. Şüphesiz iktidara görevler, yükümlülükler düşüyor. Bu açıktır. Eğer barış sağlanacak ve buradan da çözüme gidilecekse, yapılması gerekenler var. Bu konuda bir tereddüt yok fakat sürekli olarak iktidardan beklenti içinde olmak ve iktidardan beklemek tutumu bu sürecin niteliğine uymuyor. Kendi sorumluluklarımızın ne kadar geniş olduğu gerçeğiyle yüzleşmemizi de engelliyor. İktidar adım atacaktır, peki atmadığında daha geniş siyasal ve toplumsal talep ve basınç yaratmak gerekiyor. Eğer böyle olmazsa sürekli olarak "Neden iktidar adım atmıyor, ne zaman atacaktır?" soruları tam olarak bu süreci ilerletme yönünde kullanmamız gereken yöntemleri ve siyasal araçları işletmemizi de zorlaştırır.

Bütün dünyadaki süreçler çeşitli faktörlerin etkisiyle harekete geçer. Durup dururken iktidarlara bu girişimleri, kendi idealistikleri ya da hayırsever, barışsever tutumları, yaklaşımları dolayısıyla yapmazlar. İki önemli örneği hatırlatmak isterim.

Biri Güney Afrika. Güney Afrika'da ırkçı yönetimin dönüşümü değiştirilmesi için niçin bir süreç başladı? Güney Afrika'da 10 yıllardır süren bir mücadele vardı. Ancak tam 1990'da Doğu Bloğunun çöktüğü ve Yeni Dünya Düzeni sözlerinin çok konuşulduğu bir dönemde süreç başladı. Bu dönemin hegemonik güçleri ırkçı, açık ırkçı rejimi taşıyabilecek bir esnekliği gösteremeyeceklerini görüyorlardı. Bir çözüm gerekiyordu. Rejimin dönüşmesi gerekiyordu ya da çatışma ilerlese dünya sistemi ve ekonomisi için önemli bir yükü olan Güney Afrika'da büyük bir istikrarsızlık, kaos olabilirdi. Dış baskılar, etkiler vs. hepsi bir arada içeride ırkçı rejimi masaya oturmaya zorladı.

Diğer bir örnek Kolombiya. Kolombiya'da neden durup dururken çözüm tartışmaları başladı? sorusu da soruluyor. Oysa Kolombiya'da 2015'e geldiğinde Kolombiya ordusu, FARC örgütüne çok ciddi askeri kayıplar vermişti ve FARC çok zayıflamıştı. Başka sebepler de var Kolombiya'da devlet başkanıyla görüşmemizde kendi anlattıkları da var ama bir faktör daha vardı. Uyuşturucu trafiği, özellikle Amerika'yı ve Batı'yı çok fazla zorladığı bir aşamaya gelmişti. Bu aşama, Kartellerin ortaya çıktığı, çok büyüdüğü ve bölgede aynı zamanda küresel olarak da ciddi bir sorun oluşturduğu bir nokta idi. Burada görüşmeler Havana'da yapıldı. Gözlemci ülkeler var, garantör ülkeler var. Kolombiya'da çatışmayı çözmek için o kadar çok aktör var ki. Demek ki faktörler dış nitelikli olabilir.

Yaşadığımız süreçte Ortadoğu'daki gelişmeler, burada çok önemli bir rol oynadı. 7 Ekim 2023'ten itibaren Ortadoğu, artık eski Ortadoğu olmaktan tamamen çıktı. "Türk devlet aklı, Türkiye devlet aklı" da bu tehdidi gördü. Türkiye, yeni yollarla tehdidi kendi perspektifi, hesabı çerçevesinde göğüslemek için hamle yaptı. En basit ifadesiyle böyle söyleyebiliriz. İçeride de çok büyük bir basınç olmazsa da çatışmayı bitirme ve buradan Kürt sorununu çözmeye yönelme ihtiyacı giderek arttı, artıyor, artacak. İkisini birbirinden koparamayız. Aktörler, şu soruyu sık soruyor. 'Neden Devlet Bahçeli? Nasıl güvenirsiniz?' Aslında eski süreçlere baktığımızda öğrenebileceğimiz bazı şeyler var. Onları da ıskalıyor.

İki örnekten Güney Afrika'da De Klerk, ırkçı yönetimin başıydı. Parlamento Başkanı, siyahi bir kadındı. Parlamento başkanıyla yaptığımız bir görüşmede, o zaman Milliyet'teki yazı dizisinde de yazmıştım, "Hiçbir zaman güvenmedik. Müzakere ederken de güvenmedik. De Klerk'i, hiç sevmedim ama şimdi de seviyorum", dedi. Eminim şimdi de aynı fikirdedir ama bir gerçeklik var. Aktörlerin neden tavır değiştirdiği meselesini de bu çerçevede ele almak lazım.

Meselenin diğer boyutu güven değil, güvencelerdir. Hiçbir süreç, güven üzerinden yürümüyor. Güvenceler üzerinden ancak ilerleyebilir. Her aktörün de kendine göre bir hesabı vardır. Eğer bu hesaplar belli noktalarda kesişirse, ilerleyebilir. Şimdi öyle oldu. Çatışmayı sonlandırma ve Kürt sorununda çözümün yolunu açma, buradan Türkiye için demokrasi kanallarını genişletme gibi bir gelecek ya da kısa vadeli gelecek önümüzde duruyor.

Son olarak sürecin ilerlemesinde toplumsal onay, rıza ve destek çok önemlidir. Toplumun desteğini alabilmek konusunda hukuksal güvenceler de çok etkilidir. Hem Kürt coğrafyasında, toplumunda hem de Batıda var olan endişeleri gidermek açısından güvenceler çok önemlidir.

Bir an önce adımlar atılması gerekiyor. Bunu da sürekli sizler, bizler bunun gibi toplantılarla; bizler ayrıca siyasetçiler olarak bunları dile getiriyoruz, getirmeliyiz. Bu adımlar atılmadıka toplumsal meşruiyet, güven, sürecin muhafazası ve ilerlemesi zorlaşıyor. Aynı şey batı için de geçerlidir. şu an hukuka dönüş, hukuksal güvencelerin işlediği adımlar atıldıkça, bu konuda itirazların ya da endişelerin azalmaya başlayacağını göreceğiz.

Kısacası hukuk, hukuk devleti, hukuka güven aynı zamanda toplumsal destek ve buradan da toplumsal barışa uzanmak açısından her zaman önemlidir. Bu tür süreçlerde ise hayati önemlidir.

Sedat Yurtdaş-Moderatör

Konuşulması gereken çok şey var. Bu zet için teşekkür ediyorum.

Avukat Kezban Hatemi: İstanbul Barosu'nda kayıtlı serbest avukat. Hrant Dink cinayetinin ardından açılan davada eşi Rakel Dink'in avukatlığını da üstlendi. İslam hukuku, insan hakları, kadın hakları, ocuk hakları ve hayvan hakları konularında uzman. Darülaceze Vakfı Mütevelli Heyeti yesi ve Akil İnsanlar yeliği'nin yanı sıra bir önceki barış sürecinde olduğu gibi bugünkü barış sürecinde de etkili çalışmaları olduğuna inandığımız bir aydın.

Sayın Kezban Hatemi, Toplumsal Barışın İnşasında Hukuki Zemin ve İzlenmesi Gereken Yol Haritası gibi çok önemli bir konuda bizleri aydınlatacak. Sözü Sayın Kezban Hatemi'ye veriyorum.

KAPSAYICI TOPLUMSAL BARIŞIN İNŞASINDA HUKUKİ ZEMİN VE İZLENMESİ GEREKEN YOL HARİTASI-KEZBAN HATEMİ

Hukukçu

Teşekkür ederim Sayın Başkan. Değerli Haziruna, DİTAM'ın Yönetim Kurulu üyelerine ve sevgili Diyarbakır halkına merhaba demekle başlamak istiyorum. Diyarbakır, İstanbul'dan sonra ikinci şehrim. Diyarbakır ile inanılmaz bir bağım var. Dostlarla ilgili bağlarım var. Tarihi mekanlarıyla ilgili bağlarım var. Gayrimüslim cemaatlere ilişkin bağlarım var. 90'lı yıllardan itibaren hiç kopmadık. Birçok arkadaşlarımız, dostluklarımız halen de devam ediyor. Bu arada kaybettiklerimiz var. Onları rahmetle anıyorum.

Çok enteresan. Sanki planlanmış gibi, planlandığı kanaatinde değilim, konuyla ilgili sevgili Fazıl Hüsnü hocamla Akil İnsanlar Heyeti'nde Güneydoğu'da çalıştım. Sol tarafımda DPI'de birlikte çalıştığım sevgili Mithat Sancar ve sevgili arkadaşım, dostum ve hala DPI Uzmanlar Heyetinde de birlikte görev yaptığımız Sevtap Yokuş hocamızla da böyle bir kader birliğimiz var.

Akil Heyetinde başlamadan önce de buralardaydık. Sorunu anlamaya, sorunla yüzleşmeye, çalışıyorduk. Sorunun sonuçlarını ve bu ülkenin maliyeti insan olan nasıl bir yoğunluklu bir kaos içinde olduğunu hepimiz hiç şüphesiz görüyor ve soruna çareler arıyorduk. Tabii ki buradaki insanların her biri bu konuda uzman. Herkes her şeyi, sürecin nasıl olduğunu, gelinen aşamayı biliyor. Nasıl bir sorunla ülkemizin sömürüldüğünü, kaynaklarımızın tüketildiğini, evlatlarımızın kaybını, hepimizin acısını biliyoruz.

Ülkemizde bilgisi olmadan bilgilendirmeye çalışan, gerçekten geveze, hiçbir şey bilmeyen, hala ekranları işgal eden ve barış diline zarar veren bir yapılanma var. Dile dikkat etmeliyiz.

Konuştığımız konu ne? DPI sayesinde birçok deneyimler gördük. Dünya örneklerini biliyoruz. Ama bu konunun örneği yok. Bu konuda dünya örneklerinden alacağımız deneyim, onların yaptığı hataları yapmamaktır. Jonathan Powell, İngilizleri temsilen İrlanda Hayırlı Cuma anlaşmasında çok büyük etkisi olan büyükelçi, "Teröristle Konuşmak" adlı kitabında diyor ki "Bir masa var, o masada mutlaka herkes oturmalı." Kapsayıcılık, herkesin oturması gereken bir masadır. Powell, "Pedalı durmadan çevirin. O pedal durmasın. O bisikleti çevirin" şeklinde yapılanları bir metaforla bisiklete benzetiyor. Powell, "Biz hiç o bisikleti durdurmadık. Bu masada gördüklerinizin hiçbiri durdurmadı. Yazdık, çizdik, toplandık. Dünya örneklerini inceledik. Toplantılar yaptık. Dışa kapalı, içe kapalı. Herkesin takip ettiği hiçbir gizli olmayan toplantılar."

Biz ne yaptık? 'Buzdolabına kondu'dan başlarsak; Ne buzdolabına konulur? Buzdolabına konduk dendiği zaman saklanması gereken şeyi, kıymetli bir şeyi buzdolabına koyarız. Yoksa çöpe atıldı, denir giderdi. Şimdi dondurucudan çıktı.

Biz ne yaptık? Sevtap hocamla birlikte Akdeniz Birleşmiş Milletler'in şemsiyesi altında Akdeniz Kadın Arabulucular grubuyla dünya örneklerinde iyi örnekler bakmaya başladık. Bu çalışmaya başladığımızda Ocak (2025) ayıydı. Daha bir şey ortada değildi. Ama biliyorduk. Devlet Bahçeli, birdenbire rüyasında Öcalan'ı görüp de 'Allah'ım ya rabbim Meclise çağırayım da bir helalleşelim' demedi. Bunun bir süreci vardı ve o süreç devreye girdi. Bunların hiçbiri tesadüfi değil. Bunlar planlı, programlı yapıldı.

Dünya örneklerinde de bunlar gizli yapılır. Mesela bir milletvekili televizyon kanalında diyor ki 'Bilmiyorum, bilmek zorundayım, neden bilmiyorum.' Bilmeyebilir. Belli bir müddet sonra

bilecek. Bileceğin şey gelecek. Bir yemek bile tencerede pişirilirken belli bir kıvama gelir, ondan sonra yeriz. Bu pişecek, belli bir düzeye gelecek ve topluma yayılacak.

Dünya Kadınlar Günü'nde biz kadın arabulucular olarak Sevtap Hoca'nın da olduğu bir toplantıda Numan Kurtulmuş, Meclis Başkanı bize dedi ki "Anayasa çalışmalarında sizden ve hocamdan katkı bekliyoruz." Ben de dedim ki "Şu ortamda mı? Bu ortamda nasıl anayasa çalışması yapacağız? Ortamı biliyorsunuz, ne haldeyiz." Fay hatlarımız vardı, kırıklarımız vardı. Bu fay hatları iyice başladı. Toplumdaki bu fay hatları iyice gerildi.

Cumhurbaşkanı'nı aynı toplantıda gördüm ve "Biz bu işe başlıyoruz" dediğimde "Valla geç kaldınız, derhal başlayın" dedi. Daha Bahçeli açıklama yapmamıştı. Sonra Akdeniz Kadın Arabulucular Grubu olarak Meclis Başkanı Numan Kurtulmuş'a gittik ve anlattık. Dedi ki "Artık biz anayasayı bir tarafa bıraktık. Bu süreci hızlandırmamız lazım ve bu sürecin asla akamete uğramasını, Allah korusun, istemiyoruz." Nasıl yapılacak? Yapılması gereken ne? Bir kere hukuki zeminde her şeyden önce herkes rahat ortamda düşüncesini açıkça söylemeli.

Herkesin sorusunu rahatça sorabileceği bir hukuki zemin olmalı. Akıllık sürecinde, son dakika bizi korumak amaçlı, çünkü olaylar başlamıştı, bir çerçeve kanun çıktı ama o çerçeve kanun beni ve Hüsnü Hoca'yı korurken maalesef Ayla Akat'ı koruyamadı. Dolayısıyla hukuki zeminin olması gerekli. O hukuki zemin şu anda hazırlanmak üzere. Bunun işaretlerini aldık. Hukuki zemin çok önemlidir. Hukuki zeminden sonra yapılması gerekenler var. Ulusal ve uluslararası özellikle Avrupa normlarına uygun hukuki kriterlerin konulması gerekir. Önce uluslararası normlar üzerinden gitmemiz lazım. Daha sonra anayasa. Bizim gibi kırılgan bir toplulukta anayasayı yapmak, mutabakatı sağlamak o kadar kolay değil.

Biz tedrici ve aşamalı anayasa yapmak zorunda kalıyoruz ve anladığım kadarıyla da öyle yapılacaktır. Mesele, burada birisi seçilecek, ona bir zemin hazırlanıyor, değil. Eşyanın tabiatı olarak bunun arkası zaten demokratikleşmedir. Bu demokratikleşme sadece Kürtler için değil aynı zamanda Türklerin de demokratikleşmesidir.

Büyükada'da yapılan toplantıda. Bütün Büyükelçiler, Avrupa Komisyonu temsilcileri, Avrupa Parlamenter Birliklerinden temsilciler, cemaatler, STK'lar, siyasi partiler, İstanbul Milletvekilleri ve Başbakan Erdoğan oradaydı. Toplantı, açılım süreci adı altında başladı ama sonra bombardıman başlayınca demokratikleşme oldu. O da olmadı. Milli Birlik Kardeşlik oldu. Çözüm süreci derken buzdolabında bulduk kendimizi. Ama açılım sürecine en büyük darbeyi, KCK operasyonları, siyasetçi, sendikacı ve STK temsilcilerinin tutuklanmaları vurdu. Özellikle Diyarbakır Belediye Başkanları, çok sayıda siyasetçinin elleri kelepçeli bir vaziyette adliyeye getirilmesi. O resim benim hâlâ gözümün önünde. Sürekli tutukluluk sürelerinin uzatılması, iddianamelerin yazılmaması yerle bir etti süreci.

Öcalan ve PKK yöneticileriyle görüşmeler yürütülürken aynı zamanda BDP yöneticilerine, STK yöneticilerine, operasyonlar ve tutuklamalar yapılıyordu. Bunlar, güvensizliğin daha da derinleşmesine sebep oldu. Bir taraftan TRT 6'da Kürtçe dil eğitimi yapılıyor ve Kürtçe konuşmanın engelleri kaldırılıyor bir taraftan da böyle kaos yaşıyoruz. Aynı filmi tekrar görüyoruz. Kayımlar, İstanbul'daki yapılan operasyonlar, seçilmiş belediye başkanıyla ilgili operasyonlar, tutuksuz yargılanma aslında tutuklu iddianameler hazırlanmadan yapılanlar. Bunların hepsini, bu filmi gördüm, hatırlıyorum. Sürecin sağlıklı işleyebilmesi için her şeyden önce dil, ondan sonra da medya geliyor. Medya da felaket bir dil kullanılıyor. Hatta ismini vermek istemediğim bir arkadaş; "Hocam bu nasıl olacak? Bugün burada bayılıyordum" dedi. Böyle de bir durum var. Böyle bir karşı, aykırı çıkacaklar kesimi var.

Önceki çözüm sürecinde MHP ve CHP masada yoktu. Şimdi hiç beklenmediğimiz bir zamanda, hiç beklenmeyen bir Türk'ten bambaşka bir şey aldık. Bu çok değerli. Sırrı

Süreyya'ya ellerimi göğşe açıp dua ederken Bahçeli'ye dua edeceğimi hiç bilmezdim. 'Allah'ım sağlıklar uzun ömürler nasip eyle' diye dua ettim. Kim olduğu değil, ne yaptığı önemlidir. Onun için ne yaptığına bakacağız. Ama bu arada demokratikleşmenin önünü açmak da sizlere bu tür toplantılara, STK'nın halkı bilgilendirmesine ve çözüm yerinin meclis olduğunun belirtilmesine kalıyor. Ki mecliste de bütün siyasi partiler aslında bu işe başladılar. Siyasi partilerin dilleri de çok önemli. Kendi aralarında komisyonlar kurmalılar ve STK'lılarla düzenli çalışma yapmak zorundalar. Kapsayıcı, şeffaf ve etkin bir sürece girmek zorundayız.

Bu sürece girerken her şeyi bize söylemek ve bildirmek zorunda değiller. Her şeyin bir kıvamı var. Toplumsal olarak güven inşası ve diyalogla bu işin önüne geçeriz. O sırada masaya oturmayan Bahçeli, masaya öyle bir oturdu ki, kalkmasına da imkân yok. Ama ne oldu? Dem Parti milletvekili Gülistan Koçyiğit. Bir Kürtçe selam denedi, böyle bir yoklama yaptı. Mikrofon sesini kesti, gözümünden kaçmadı. İşte bunlar olacak. Sükunetle bunları empati yaparak ikna ederek bunları halletmek zorundayız.

Hukuki süreçte izlenmesi gereken yollar için iç hukukta düzenlemeler gerekli. Güneydoğu Akiller grubu olarak, büyük bir hukukçu grubuyduk, büyük emekle bir rapor hazırladık. Raporda hem iç hukukta hem anayasada yapılması gerekenler var. Raporda düzeltilmesi gereken ve idari pratiklerde yapılması gereken her şey yazılıdır. Bu süreç çok önemli. Medyanın dili çok önemli. Medya ile mutlaka toplantılar yapmayı sağlamalıyız. Süreç başladı. Sürecin akamete uğramaması için sivil toplumun itici güç olması lazım. Siyasi parti temsilcileri ile görüşmelere başladık. Mecliste komisyonlar kurulmasını sağlamaya çalışıyoruz. Milletvekilleri ile kadın grupları, gençlerin, kadınların içinde olacağı kapsayıcı, özellikle önce kapalı alanlarda, üniversitelerde toplantılar yapılmalı. Diğer 83 vilayette koordineli çalışma, örneğin Diyarbakır, Ankara, İstanbul üçgeni ile merkezi bir sistemle çalışma lazım.

Önemli bir döneme girdik. Barış çok zor bir şey. Onu elde etmek, onu devam etmek, sürdürülebilir hale getirmek bizim elimizdedir. Bunun içinde sabra ihtiyacımız var. Ne oldu, ne aldık, ne verdik, değil. Hep birlikte ne alacağız, göreceğiz. Bu, Kürt sorunu değil, ne kadar Kürt sorunuysa aynı zamanda o kadar da Türk'ün de sorunudur. Bizim sorunumuz. Biz diğerleri gibi değiliz. Diğer örneklerde olduğu gibi zorluklarımız yok. Bizim işimiz daha kolay. Ama bu süreç sabır isteyen bir süreç. Dil çok önemli. Hukuken yapılacaklar kapalı oturumlarda tek bir konu seçilerek yapılması gerekir. Sonra da yüzleşme ve helalleşme gelecek. Yüzleşmeden, helalleşmeden bu toplumda barışı tesis etmemize imkân yok.

Sedat Yurtdaş-Moderatör

Bu önemli konuşma için teşekkür ederiz. Ufuk açıcı bir konuşma oldu. Sözü Prof. Dr. Sevtap Yokuş'a vermeden önce kısa bir tanıtım yapmak isterim. Yokuş, anayasa hukuku ve insan hakları alanında 30 yılı aşkın deneyime sahip bir akademisyen ve hukukçudur. Altınbaş Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve bölüm başkanıdır. Türkiye'nin anayasal ve hukuki meselelerine dair kamuoyunu bilgilendiren bir isim. Yokuş, Türkiye'de Çözüm Sürecinde Anayasal Arayışlar, Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru, Türkiye'de Yürürlükteki Anayasa ve Yeni Anayasa Arayışları, Yeni Bir Anayasa İçin Temel İlkeler Raporu, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve 1982 Anayasasında Hak ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanımı ve AİHS'in Türkiye'deki Olağanüstü Hal Rejimine Etkisi gibi çok sayıda kitap ve makalenin yazarıdır.

Bütün konuşmacıların en belirgin özelliği bizim de katılımcısı olduğumuz DPI'dan geliyor. Bu bireysel çalışmalar, henüz toplumda ya da kamuda gündem oluşmadığı dönemde sivil toplumun ne kadar hazır olduğunu ve haklı olarak önceden çalışıp bir birikim yaptığını gösteriyor. Sayın Sevtap Yokuş hocam söz sizde.

Akademisyen

Öncelikle böyle bir buluşmayı sağladığı için DİTAM'a teşekkür ederim. Buluşma çok güzel. Geçmişten tanıdığım insanlarla bir arada olmak ayrıca çok güzel. Bu salondaki herkes toplantı konularıyla ilgili son derece bilinçli. Politik bir toplulukla bir arada olduğumuzun farkındayız. Konuşma süresinin kısa olması bir taraftan iyi çünkü sizlerle etkileşimle tartışmak daha iyi olacak.

Mithat Sancar az önce sürecin ne kadar ulus ötesi olduğunu açıkladı. Gerçekten süreç, ulus ötesi bir süreç, buna süreç demek sakınca görmüyorum. Her ne kadar ismine "terörden arınma" dense de bu bir süreç. Büyük oranda bizim ötemizde bir süreç, bizim dışımızda bir süreç ve geçmiş çözüm sürecinden çok farklı. Dünya deneyimlerinden, çatışma çözümü örneklerinden de farklı. Diğer dünya deneyimlerinden bazıları; Kolombiya, Güney Afrika, Filipinler, Kuzey İrlanda olarak belirtilebilir. Bütün bu örnekler, aslında 1990'lar sonrası doğu blokunun devre dışı kalması ve beraberinde demokratikleşme, insan hakları değerlerinin yükselmesi ile çatışmaların çözüme kavuşturulduğu ülke örnekleridir. Türkiye'de bir önceki çözüm süreci aslında diğer ülke örneklerine benziyordu. Türkiye'de, demokratikleşme temelinde ve yeni bir anayasa arayışıyla koşut ilerleyen bir çözüm süreci deneyimi yaşandı.

Türkiye'de "terörden arınma" adı altında başlayan yeni sürecin; 2013, 2014 yıllarındaki demokratik bir anayasa ve özgürlüklerin önünün açılması hedefiyle birlikte çatışmaların çözümüne yönelik sürece benzer bir süreç olduğu söylenemez. Gerçi dünyadaki bütün çatışma çözümü-barış süreçleri örneklerinde şunu da biliyoruz: Asla bir örnek, diğerine uymuyor. Türkiye'de bu kez, çözüm süreçlerine ilişkin ezberleri de bozacak bir süreçle karşı karşıyayız.

Türkiye'de yeni başlayan sürecin; Hükümet ötesi, partiler ötesi, örgütler ötesi bambaşka bir yerden geldiği izlenimi hâkim. Bu tür bir süreç demokrasiye evrilebilir mi? Bu soru, önemli bir tartışma noktası olarak sürece ilişkin tartışma ve yorumlara eşlik ediyor. Şimdilerde literatürde yeni bir ifade var: Otoriter çözüm. Türkiye'de de otoriter bir çözüm yolu mu aranıyor? Bu soru, en temel sorulardan birini oluşturuyor. Demokratikleşmeyle, insan haklarıyla yeni bir anayasayla demokratik bir anayasayla tamamlanması gereği duyulmadan mı sürecin tamamlanması amaçlanacak? Yoksa Türkiye'nin geçmiş dönem çözüm sürecinin birikimi, geçmiş dönem yeni anayasaya, demokratik anayasaya ilişkin talepleriyle birleşip gerçekten bir demokratikleşmeye, kalıcı bir barışa doğru ilerlemek olanaklı olabilecek mi ve yepyeni bir anayasayla taçlandırılabilir mi?

Sürecin, aynı zamanda demokratikleşme sürecine evrilmesi toplumun taleplerini yükseltmesine bağlı olacaktır. Siyasi partilere bağlı ve en çok muhalefet partilerinin taleplerine bağlı. Bu anlamda muhalefete çok iş düşüyor. Bir süreç yaşanıyor ama bunu demokrasiyle ve demokratik bir anayasayla tamamlama olanakları sağlanabilecek mi?

Türkiye, çok kritik bir dönemden geçiyor gerçekten. Toplumsal kutuplaşmanın çok üst seviyede olduğu bir dönemden geçiliyor. Öncelikli olan, akut sorunların bir an önce dindirilmesidir. Kısa vadede bir takım yasal düzenlemelerle akut durum aşılmaya çalışılacaktır. Ancak eğer kalıcı, gerçek bir barış isteniyorsa eninde sonunda demokratik bir anayasaya ihtiyacı doğacaktır. Neden? Çünkü, Kürt sorununu bu derece derinleştiren; başta Anayasa olmak üzere bugüne dek çatışmaya zemin oluşturan, hukuksal düzenlemelerdir.

1921 Anayasası dönemi oldukça farklı bir dönem, son günlerde, Lozan ve 1921 Anayasası da tartışılan konular arasında. Bu konular, bugün tartıştığımız konuların çok aşar nitelikte. Ama şunu hatırlatmak gerekir ki, 1921'den itibaren anayasa bir türdeş vatandaş tipi yaratılmak istendi. Anayasaların belirlediği türdeş insan tipi kapsamında Kürtlere yer yoktu. Belki buradan başlamak gerekiyor. Ama 1982 Anayasası bu durumu çok derinleştiren bir Anayasa oldu. Neden? 1961 anayasasında da Türklük temelli bir vatandaşlık tanımı vardı. Türdeş bir toplum modeli, orada da hâkim kılınmıştı ama 1982 Anayasası 1961 Anayasası'nda farklı olarak aynı zamanda çok yasakçı bir anayasa oldu. Anayasanın bu yasakçı hali, özellikle Kürt nüfusun olduğu bölgede, olağanüstü hâl uygulamasıyla birlikte bir tür silahlı çatışmanın da zeminini oluşturdu. Bugün bu yönlü açıklamalar da yapılıyor. Neden? Hatırlayın bu ifadeleri. Dağa gidenler genellikle önce Diyarbakır cezaevinde bulunanlar. İşkence, insanlık dışı muamele. Bütün bunlar aslında çatışmayı çok besleyen koşullar oldu. Bütün bunların Anayasa ile ne alakası var denebilir, ama var. Çünkü olağanüstü hale ilişkin Anayasal düzenlemelere baktığınızda olağanüstü rejimin keyfi rejime dönüşmesinin temelleri görülebilir. Anayasa bir tür olağanüstü rejime ilişkin 15'inci, 119'uncu ve olağanüstü rejimde uygulanan olağanüstü hâl kararnamelelerini yargıdan muaf tutan 148'inci maddesi gibi hükümleriyle hukuk dışı bir rejime kapıyı aralıyor. Yargısal muafiyetle Anayasa Mahkemesi'ni de devre dışı bırakıyor. Olağanüstü rejim mevzuatıyla genel olarak yargıyı da devre dışı bırakıyor. Özünde Anayasa diyor ki, olağanüstü hâl rejimi uygulanıyorsa, hukuku uygulamak zorunda değilsiniz. İnsan haklarına uygun davranmak zorunda değilsiniz. Olağanüstü rejim uygulamasında yönetimin keyfi davranabilmesine en başından Anayasa izin vermektedir. Yıllarca Kürt coğrafyasında olağanüstü rejim uygulandı ve keyfi bir rejime dönüştü. Hukuksuzluk çatışmaların derinleşmesine ve sürdürülmesine temel oluşturdu.

Anayasa'nın yasakçı ve olağanüstü rejimde hukuksuzluğa kapı aralayan yanının ötesinde, hak ve özgürlüklere ilişkin tüm maddelerinde, türdeş toplum modeli hedefine dönük kavramlar çok önemli bir hatta dönüşmüştür. "Bölünmez bütünlük" kavramını; neredeyse bütün özgürlüklere ilişkin sınırlama hükümlerinde ve kötüye kullanma yasağına ilişkin hüküm kapsamında görebilirsiniz. Anayasa'daki bu hat, yıllarca diğer mevzuatla bütünleşik olarak uygulanmıştır. "Bölünmez bütünlük" kavramı, türdeş bir toplum hedefiyle, Olağanüstü Hal Kanunu, Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnameleri, Siyasi Partiler Kanunu, Dernekler Kanunu gibi düzenlemelere ve özgürlükleri ilgilendiren bütün diğer mevzuata yedirilmiştir. 1982 Anayasası ortaya çıkmadan önce zaten 1982 Anayasası'nın zeminini oluşturan yasalar, mevzuat vardı. Hatta o mevzuat Anayasa'nın geçici 15'inci maddesiyle de koruma altında alınmıştı. Onların iptali için Anayasa gereğince, 2001 Anayasa değişikliklerine kadar yargıya da gidilememekteydi. "Bölünmez bütünlük üzerine oturtulmuş hükümleriyle özünde Anayasa, ayrıştırıcı bir içerik taşımıştır.

Anayasa Hukukçularının bir kısmı 1982 Anayasası için hep şunu söyledi: Zannediyorum bu ifade Zafer Üskül'ündü. "Yasalara uygun anayasa." Bir 12 Eylül rejimi ve 12 Eylül hep sürecekmış gibi hazırlanmış yasalar, o yasalara uygun bir Anayasa ve onun bugüne kadarki uygulaması bu şekilde. Bu Anayasa bugün de yürürlükte. 2001'de, 2004'te, 2010'da yapılan Anayasa değişiklikleri ve aynı doğrultudaki yasal düzenlemelerin hepsi aslında Avrupa Birliği'nin zorlaması. Bunlar, Olağanüstü hâl döneminde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşıdığımız dosyalar sonrası Sözleşmeye uyum amaçlı yapılan anayasal ve yasal düzenlemeler, iyileştirmelerdi. Anayasaların başlangıçları, anayasaların ruhunu, özünü, felsefesini oluştururlar. 1982 Anayasası'nın Başlangıç kısmına bakıldığında, ruhunun, özünün, felsefesinin korunduğu görülmektedir.

Bugün artık Anayasa tartışmaları Türkiye bakımından zorlu bir husustur. Şiddetin bertaraf edilmesi hedeflenirken, akut bir durum varken Anayasa tartışmaları çok daha zorlu bir

atmosfer yaratabilir. Bununla birlikte son aşamada anayasayı tartışacağız. Demokratik bir anayasa talebi belki de şiddetin baskılandığı bir dönemde aşamalı olarak yükseltilecek. Muhtemelen Türkiye'de mevcut toplumsal koşullarda aşamalı anayasa yapım süreci daha uygun bir yöntem olarak gündeme gelecek. Aşamalı anayasa yapım yöntemi, kutuplaşmış toplum modelleri için önerilen bir yöntemdir. Bu konu da başka bir tartışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Kürt sorununun çözümüne ve barışın kalıcı hale gelmesine ilişkin temel üç meseleyi detaylandırmak ve sunmak zorundayız. Bu meseleler; anayasal yurttaşlık, anadilinde eğitim ile kültürel haklar ve yerel demokrasi olarak sıralanabilir Türkiye, Avrupa Yerel Özellik Şartına taraftır. Bütün yapılması gereken, Şartı çekincesiz bir şekilde aynen uygulamak. Dil haklarını ve kültürel hakların tanımaması, hukuksal düzlemi de aşar nitelikte olup, ahlaki bir soruna dönüşmüştür. Bu çağda bu haklardan mahrumiyet en basitinden ayıp olarak nitelendirilmelidir. Anayasal yurttaşlık, barış içinde bir arada yaşamanın en temel yolu olarak düşünülmelidir. Vatandaşın devlete; etnik, dilsel ya da dinsel bağlar gibi bağlarla değil de siyasi bağla bağlı olması bütünleşme açısından da elverişli bir yoldur. Saydığım bu önlemler, hiç de zor olmayan türdeki önlemlerdir. Kürt meselesinde çözüm için de anahtar olabileceklerdir. Bu önlemlere ilişkin 2011 Mecliste Uzlaşma Komisyonu'nun da olduğu dönemde, uzunca bir süre TESEV'den TÜSİAD'a, sivil toplum örgütleri çalışmalarına, hatta Hükümet tarafından hazırlatılan rapora kadar çokça çalışma da yapıldı. Bu çalışmaların her biri çok değerli. Aslında bu konudaki çalışmalar büyük oranda hazır. Böyle bir birikim var.

Bugün yapmamız gereken, Kürt meselesine ilişkin ezberleri bozup, klasik çözüm süreçlerini de bir tarafa bırakıp, süreci çok doğru anlayıp, yapabileceklerimizi hem sivil toplum örgütleri olarak hem de bireysel olarak bir şekilde katmak, sürece, olumlu katkılar olarak birikimlerimizi akıtmaktır. Bizlerin katkısı da her bir çaba da çok değerli. Bu sefer, çok umutluyum. Uluslararası konjonktür de yani bizim ötemizdeki etkenler de buna zorluyor. Bizim yapmamız gereken buraya doğru katkı sunmaktır.

Çok teşekkür ediyorum. Herkese saygıyla, sevgiyle selamlar.

Sedat Yurtdaş-Moderatör

Bu değerli katkılarınız için teşekkür ederim. Şimdi de sözü Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem'e vermeden önce kısa bir tanıtımını yapmak isterim.

Erdem, 1987'den beri Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesidir. Bu sürede üniversitede Bölüm Başkanlığı, Dekan Yardımcılığı, Dekanlık görevlerinde bulunmuş bir akademisyendir. Uzmanlıkları, Anayasa Hukuku, İnsan Hakları Hukuku, Siyaset Bilimi alanlarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ve Anayasa Önerileri adlı çalışma ile Yunus Heper ile birlikte, 1982 Anayasasının analizini yapan, sivil anayasa taslağını hazırlayan ve kamuoyuna sunan yedi hocadan biridir. Uzmanlık alanlarında çok sayıda makale yayınlandı. 2007'de altı akademisyenden oluşan bir komisyonda yer alarak "**Sivil Anayasa Taslağı**"nı hazırlamış ve kamuoyuna sunmuştur. Akil İnsanlar Heyetinde yer almış, (DİSA) kurucu üyesi ve DPI (Demokratik Gelişim Enstitüsü) Uzmanlar Komitesi üyesidir. Söz sizde sayın Fazıl Hüsnü Erdem.

Akademisyen

Çok teşekkürler. Herkese selam, sevgi ve saygılar. Benim konu başlığım, usule ilişkin bir başlık aslında. Esasa ilişkin konuşmaları diğer arkadaşlar yaptı. Ama konuşmamım konusu, anayasanın esasına da etki edecek usule ilişkin bir konu. Aynı zamanda içinde bulunduğumuz sürece de katkı sunma potansiyeline sahip.

İçinde yaşadığımız bu çatışma çözüm süreci, dünyadaki benzerlerinden önemli ölçüde farklılaşan ünük, biricik bir süreç. Kendine özgü ve yekta bir süreç olmasının temel özelliği, diğer çatışma çözüm süreçlerinden farklı olarak silah bırakmanın öne alınmış olmasıdır. En sonunda yapılacak olanı en başta yapmak. Sofilerin deyimıyla "nihayeti bidayete derç etmek". Türkiye'deki süreç böyle işliyor.

Takip edilen bu yolun başarıya ulaşmasında ve belki de bu yolun doğasıyla da uyumlu olabilecek yeni bir hukuk yapma yöntemi uygulamak gerekir diye düşünüyorum. Bu yöntem hem yeni anayasa yapım süreciyle ilgili hem de bu süreç içerisinde atılması gereken diğer hukuki adımlara ilişkin de geçerlidir. Yani, üzerinde konuşacağım yöntem hem yeni anayasa yapım yöntemi için hem anayasa değişiklikleri hem de süreç içerisinde yapılacak diğer hukuki düzenlemeler için geçerli bir yöntem olacaktır.

Yöntem esas itibarıyla yeni bir anayasa yapımıyla ilgili önerilen bir yöntemdir, ancak biz bunu anayasa dışı hukuki tasarruflar için de uygulayabiliriz. Bu yöntem aşamalı anayasa yapım yöntemidir. Neden böyle bir yöntemi tercih ediyoruz? Sebep şu: Türkiye toplumu Osmanlı'dan bugüne geniş bir toplumsal mutabakat temelinde, kendi özgür irade ve inisiyatifıyla bir anayasa yapamamış olması ve 1982 Anayasasının yürürlüğe girdiği günden bugüne her yeni anayasa yapım çabasının sonuçsuz kalmasıdır. Yani geniş tabanlı, geniş uzlaşma temelinde dayalı bir anayasaya bir türlü sahip olamamamızdır. Gerçekten de Osmanlıdan bugüne kabul edilen 1876, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları, yukarıdan aşağıya yöntemlerle, demokratik meşruiyeti ya hiç olmayan ya da çok düşük olan kurucu iradelerle yapıldılar.

Sadece 1921 Anayasasını bunlardan farklı değerlendirmek mümkün. Orada gayrimüslimler dışarıda tutulacak olursa, sosyolojik temsiliyetin yüksek, ancak demokratik temsiliyetin o kadar olmadığını söylemek gerek. Ayrıca 1921 Anayasası, kendisi ve yürürlükte olduğu süre kısa olan tipik bir geçiş dönemi anayasasıdır. Ayrıca taktiksel saiklerle yapılmış bir anayasadır. Milli mücadele, milli birlik ve beraberlik içerisinde yürütebilme kaygısıyla hazırlanmış bir anayasadır. Tamamıyla ya da çok büyük oranda bu aşamalı anayasa yapım mantığına uygun olarak yapılmış bir anayasadır. Yani mevcut farklılıkları, bölünmeleri, kutuplaşmayı derinleştirmeden, bunlara dokunmadan, depreştirmeden bir anayasa yapıp o süreci kotarma kaygısıyla yapılan bir anayasadır.

1921 dışındaki anayasalara bakacak olursak; 1876 Anayasası padişah iradesinin ürünüdür. 1924 Anayasası, zaten tek kişinin iradesiyle belirlenmiş bir meclis tarafından yapılmış bir anayasadır. 1961 ve 1982 Anayasaları da darbeciler tarafından yapılmış anayasalardır. Dolayısıyla ortada bir gerçeklik var; o da, Türkiye toplumunun kendi özgür iradesiyle ve geniş tabanlı bir uzlaşma temelinde bir anayasa yapmamış ya da yapamamış olmamızdır. Bu gerçeklik, bizim yeni bir anayasa yapım yöntemine ilişkin bir arayış içine girmemizi gerektiren ilk veridir.

İkinci veri ise, 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra teşebbüs edilen yeni bir anayasa yapma çabalarının akamete uğramış olmasıdır.

1982 Anayasası yürürlüğe girdikten hemen sonra anayasa değişikliği ve yeni anayasa arayışları başladı. Bugüne kadar 19 kere değiştirildi. Maddelerin üçte ikisi değişiklikten etkilendi. Değişimden etkilenmeyen madde sayısı 56-58 kadar. Anayasada çok büyük bir revizyon gerçekleştirilmiş oldu. 2017 değişikliğine kadarki değişiklikler genel olarak olumlu yönde oldu. Demokrasinin ve özgürlüklerin alanı genişletildi, hukukun üstünlüğü ilkesinde önemli adımlar atıldı. Ama bütün bunlara rağmen Anayasanın ruhunda, özünde o devletçi, tekçi, merkeziyetçi, otoriter izler hala varlığını koruyor. Ayrıca özünde hükümet sistemi değişikliğini öngören 2017 anayasa değişikliğiyle birlikte, iktidarın tek elde ve hatta tek bir şahısta temerküz etmesi sağlandı. Böylece, daha önceki anayasa değişiklikleriyle sağlanmış olan pozitif ivmeden geriye dönüş yaşanmaya başladı ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alınmış olmasının da çok da fazla bir değeri kalmadı.

Evet, gelelim bizim neden klasik yöntemlerle değil de yeni bir yöntemle anayasa yapmamız gerektiğine ilişkin asıl veriye: 1982 sonrası iki ciddi yeni anayasa yapım sürecinin başarıya ulaşamamış olması. Gerçekten bu süreç içerisinde iki kez yeni anayasa yapma teşebbüsü oldu. Bunlardan ilki 2007 yılında benim de içinde bulunduğum akademisyenlerden oluşan bir komisyon marifetiyle AK Parti için yeni bir anayasa taslağının hazırlanmasıydı. Anayasa taslağının iki aylık bir yazım sürecinde iktidar partisinin bu çabasına karşı şiddetli bir muhalefet gerçekleştirildi. Komisyon üyelerine yönelik tehditler bir tarafa, mevcut iktidar partisi kapatılma tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Bu tehdit nedeniyle AK Parti o taslağı kendi taslağı olarak kabullenmekten de çekindi, kaçındı ve böylece taslak askıya alındı. Muhalefetin bu kadar şiddetle karşı çıktığı bu metin, 1982 Anayasasında radikal bir değişim öngören bir metin de değildi. Yer yer 1961 Anayasası ve yer yer de o güne çeşitli siyasi partilerin ve sivil toplum örgütlerinin hazırlamış oldukları yeni anayasa ya da anayasada değişiklik yapılmasını öngören teklifleri dikkate alınarak hazırlanan orta yolcu bir taslak metindi. 1961 Anayasasını andıran eli ayağı düzgün liberal bir anayasa taslağı niteliğindedeydi. Ama köklü sorunlara, özellikle renkler sorununa, kimlik sorunlarına radikal çözüm üreten kültürel kimlik haklarını güvence altına alan bir anayasa taslağı değildi. Ama bu tür talepleri yasaklayan bir taslak da değildi. Sadece önünü açıyordu. Taslaktaki hükümlere bakıldığında da o hükümler de aşamalı anayasacılık mantığına uygun olarak yazılan hükümlerdi. Fincancı katırlarını ürkütmemek, toplumu bölen fay hatlarını derinleştirmemek, hemen herkesin kaygılarını dikkate almak gibi düşüncelerden hareketle o anayasa metni hazırlanmıştı. Ama bir sonuç çıkmadı.

Yeni anayasa yapımına yönelik ikinci teşebbüs 2011 yılında gerçekleşti. Meclis nezdinde TBMM'de grubu bulunan dört siyasi partinin eşit temsili esasına dayalı bir anayasa uzlaşma komisyonu oluşturuldu. Demokratik temsil yeteneği bir hayli yüksek olan bu komisyon iki yıl boyunca yoğun bir çalışma yürüttü. Ayrıca katılımcı anayasa yapım yönteminin hemen bütün araçları kullanıldı. Siyasi partiler, sivil toplum örgütleri, sendikalar, meslek odaları, üniversiteler, akademisyenler, gazeteci ve yazarlar, kısacası toplumun hemen her kesiminden görüş ve öneriler alındı. Oluşan pozitif atmosfer nedeniyle herkes görüş ve önerileri herhangi bir korkuya kapılmadan özgürce ifade ettiler. Ancak bütün bunlara rağmen iki yılın sonunda ancak 59 madde üzerinde uzlaşılabilirdi. Bu maddeler de siyaseti ve toplumu bölen fay hatlarıyla ilgili olmayan, daha çok suya sabuna dokunmayan nötr konulara ilişkindi. Sonuçta 2013 yılında bu süreç de akamete uğramış oldu.

Her iki verinin bize gösterdiği şey, bizim bugüne kadar uyguladığımız yöntemlerle bize ait, geniş tabanlı uzlaş temelinde yeni bir anayasa yapmıyor ya da yapamıyor olmamızdır.

O halde ne yapmak gerekiyor? Bu soruya doğru cevap verebilmek için neden kendi aramızda uzlaşmayı sağlayamıyoruz sorusuna cevap vermemiz gerekir. Genel olarak Türkiye siyasetinde uzlaşma eksikliğinin cevabıyla ilgili bir soru. Bunun birçok sebebi var ama en önemli sebebinin Türkiye toplumunun ve siyasetinin bölünmüş/kutuplaşmış olduğunu söylemek mümkündür. Bölünme üç eksenlidir. Biri, seküler-/laik-dindar/muhafazakâr eksen, diğeri Türk-Kürt eksen, sonuncusu ise Sünni-Alevi eksen. Sünni-Alevi ayrışması çok önemli ölçüde birinci ayrışmaya, yani seküler, laik ile dindar-muhafazakâr ayrışmasına denk düşüyor. Bu eksenlerde bölünmüş ve kutuplaşmış olan bizler, bir toplum sözleşmesi olarak görülen anayasayı yaparken bu gerçekliğimizi dikkate almalı ve buna uygun bir yöntem bulmalıyız.

Dünyada Bölünmüş toplumlar için önerilen bir model var. Bu model aşamalı anayasa yapımı yöntemidir. Bu yöntemde esas olan çatışmaya ve bölünmeye sebep olan netameli konulardan uzak durmak, bunlara ilişkin anayasa hükümlerine ya hiç yer vermeyip konunun çözümünü normalleşme sonrasına ertelemek ya da bir hüküm konulacaksa kimseyi rahatsız etmeyecek müphem, muğlak ya da çelişkili ifadelerle yer vermektir.

Normalde bir hukuk metninde özellikle de bir anayasa metninde müphem, muğlak ya da çelişkili ifadelerinin yer almasını eleştiririz. Nitekim biz hukukçu akademisyenler 82 Anayasasındaki bu türden ifadeleri doğru bulmadık ve eleştirdik. Anayasanın kendi içinde tutarlı olması gerektiğini ve anayasa hükümlerinin açık ve kesin olması gerektiğini savunduk. Oysa, bazen bunu yapmak doğru bir şeymiş. Kimi durumlarda müphem, muğlak ve çelişkili ifadelerle yer vermek, mevcut bölünmeleri ve kutuplaşmaları suskunlaştıran ya da depreşmesini engelleyen bir etki yaratıyor. Amaç, çatışmanın ortaya çıkmasını önleme ya da çatışmayı ertelemedir. Bu bir stratejik yöntemdir.

Bölünmüş toplumlarda anayasa yapım anı devrimci bir an olarak kabul edilir. Toplumun belirli başlı kesimleri o anda ne yapılacaksa yapılır, önümüze gelen bu tarihsel fırsatı değerlendirelim yoksa bu fırsatı kaçırsak ilerleyen süreç içerisinde bir daha böyle bir fırsat elimize geçmez, diye düşünür ve hareket eder. Bu düşünce ve yaklaşım ise bölünmeleri daha da derinleştirir ve fiili çatışma ihtimalini artırır.

Dünyadaki bu tür toplumların bir kısmının anayasa yapım süreçlerine bakıldığında, anayasa yapımçıların, kendi toplumlarını bölen ve çatışmaya sebebiyet veren etnik ve dinsel konulara ilişkin hep dikkatle ve ihtiyatla hareket ettiklerini, aşamalı anayasa yapım yöntemine uygun olarak, bölünmeyi ve çatışmayı soğutma ya da erteleme stratejisini izledikleri görülür. Nihai çözüm genellikle olağan dönemdeki yasama ve yargısal süreçlere bırakılır. Bu ara süreç içerisinde özellikle korkuları ve kaygıları olan kesimlerin korku ve kaygılarını giderici birtakım güven artırıcı adımlar atılır ve belli bir ölçüde normalleşme sağlanır. Normalleşme döneminde çözüm üretmek daha da kolaylaşmış olur.

Hiç şüphesiz önerilen bu aşamalı anayasa yapım yöntemi her zaman ve her toplum için genel geçerliğe sahip olmadığı gibi bu yöntemin de eleştiriye açık birçok yönü var. Bölünmeyi, kutuplaşmayı sabitleyip süreklileştirmek ve katılaştırmak, birtakım temel hak ve özgürlüklerin güvenceye kavuşturulamamak ve yasama ve yargı organları arasında çatışmaya yol açmak gibi riskler barındırır kendi içinde. Taşıdığı bu risklere rağmen her zaman için alternatif bir yöntem olarak başvurulmaya, tercih edilmeye uygun bir yöntem olduğunu düşünüyorum.

Silahsızlanma ve Kürt meselesinin çözümü süreciyle birlikte herhalde yeni anayasa konusu da gündeme gelecektir. Yeni anayasa yapımının mevcut bölünme ve çatışma potansiyelini daha da derinleştirmemesi adına önerilen yöntemle başvurmak işlevsel olabilir. Bu yöntemle başarı elde etmenin güçlüğü anlıyorum. Toplumda ve özellikle de siyasette uzlaşma kültürünün zayıflığının farkındayım. Siyaset, sürekli çatışmacı bir dille yürütülüyor. Kimi siyasi liderler bu dilin avantajını dikkate alarak sürekli bu dili kullanmak suretiyle lehlerine sonuç elde

ediyorlar. Elbette çatışma demokratik siyasetin tabiatında var ama bir o kadar da uzlaşmanın olması gerekiyor. Türkiye toplumunda hem sivil aktörlerde hem siyasi aktörlerde uzlaşma geleneği maalesef çok zayıf. Ama buna rağmen yeni bir anayasa yapamıyorsak çatışmayı ilerleyen sürece erteleme mantığıyla bir anayasa pekâlâ yapabiliriz diye düşünüyorum.

Ancak asıl mesele şu: Yepyeni bir anayasa yapmak için zaman ve zemin uygun mu? Her şeyden önce yeni bir anayasa talebi toplumda var mı? Bu sorulara olumlu cevap verebilmek pek mümkün değil. Yapılan anket çalışmalarına bakıldığında, bırakın diğer siyasi partilerin tabanında, AK Parti tabanında dahi böyle bir beklentinin ya da talebin olmadığı anlaşılıyor. Buna ilave olarak neden yeni anayasa sorusuna da doyurucu cevaplar verilmiyor. Yürürlükteki anayasanın hangi maddesinden ya da hükmünden rahatsızlık duyuluyor, hangi ihtiyaca cevaben yeni bir anayasa yapılmak isteniyor gibi soruların cevapları yok. Bütün bunlardan daha önemlisi, mevcut anayasayı dahi uygulamada isteksiz olan hatta zaman zaman direnen bir iktidarla karşı karşıyayız. Dolayısıyla bu veriler ışığında yeni bir anayasayı yapma konusunda gerekli olan toplumsal talep ve beklentiyi oluşturmak çok güç gibi görünüyor.

Öte yandan, siyasete yön veren aktörlerden hiç beklenmedik olumlu çıkışların da var olduğunu biliyoruz. Yaşanan sürecin ana kumanda masasında oturan Sayın Devlet Bahçeli, bu sürecin gerektirdiği anayasal ve yasal reformlardan söz etti. Bahçeli daha da ileri giderek, *Türkgün Gazetesi*'nde yayınlanan üç günlük tefrikasının ilkinde, Kürtlerin kahır ekseriyetinin Kürt meselesinin çözümündeki temel taleplerinden biri olan vatandaşlığa ilişkin çok radikal bir öneriye verdi. Dedi ki, "Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes, eşit hak ve yükümlülüklerle sahiptir." Buna yakın bir değerlendirmeyi eski başbakanlardan Binali Yıldırım yaptı. Vatandaşlık tanımının gözden geçirilebileceğini, bir etnik kimliği tanımlama değil de, etnik kimliğe bakılmaksızın vatandaşlığı ön plana çıkaran ve bu suretle de bazı etnik grupların kendilerini dışlanmış hissetmelerini engelleyen bir düzenleme yapılabileceğinden söz etti. Her iki görüş de Kürt meselesinin çözüm beklentileri açısından umut vericidir.

Siyaset böyle bir şeydir, çözüm odaklıdır ve gri alanlarda yapılır. Dolayısıyla eğer bu sürecin hayırla neticelenmesini, barışla neticelenmesini istiyorsak katı olmaktan vazgeçmemiz gerekiyor. Bu, devleti idare eden aktörler açısından da Kürt siyasi aktörleri açısından da bizim açımızdan da geçerli bir şey. Şu anda toplumun farklı kesimlerinin bütün taleplerinin karşılanmasını, anayasada ifade edilmesini ya da yasalarda ifade edilmesini beklemek çok gerçekçi bir beklenti değil, kaldı ki bu imkânsızdır da. Eğer sonuç istiyorsak, netice istiyorsak sabırlı olmamız gerekiyor. Zaten müzakere dediğimiz şey de tarafların geri adım atmasıyla nihayete eren bir şeydir. Elbette ki biz haklarımızın maksimum düzeyde güvence altına alınmasını istiyoruz. Ama bu da imkânlar ve fırsatlar işidir. Olur mu olmaz mı bilmiyoruz. Dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

Sedat Yurtdaş-Moderatör

Fazıl hocaya çok teşekkür ediyoruz. Oturumu bitirmeden önce iki katılımcımıza sözü vereceğiz. Baromuzun uzun süre başkanlığının yapmış olması, ana muhalefetin Diyarbakır milletvekili olması ve Ana muhalefetin bu süreçteki önemi nedeniyle sayın Sezgin Tanrıkulu'na söz vereceğim. Ancak öncelikle Diyarbakır Büyükşehir Belediye Eş Başkanı sayın Serra Bucak'a söz vereceğim. Sayın Bucak'ın yerel demokrasinin temsilcisi olarak bu konuda söyleyecekleri son derece önemlidir. Diyarbakır'ın ev sahibesi olarak düşüncelerini bizimle paylaşmasını isteyeceğiz. Sayın Başkan, söz sizde.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Eş Başkanı

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi adına hepinizi saygıyla, sevgiyle selamlıyorum. Dışarıdan gelen konuklarımıza, Diyarbakır'ımıza, Amed'imize, evimize hoş geldiniz demek istiyorum. Çok önemli, çok zor bir süreçten geçiyoruz. Hepimiz çeşitli vesilelerle, çeşitli buluşmalarla hem Amed'de hem bölgede hem de Türkiye siyasetinde bunu tartıştığımız, bir araya geldiğimiz bir süreçten geçiyoruz. Çok kıymetli konuşmacıları, çok kıymetli hocalarımızı bugün dinledik. Benim için de çok özel bir an. Sevtap ablayla çok kıymetli, çok güzel bir deneyimimiz, çok güzel bir birlikte yaşamımız var. Kendisini ayrıca burada görmek benim için çok çok keyiflidir.

Yerel demokrasi dediniz. Sürecin zorluğunu, sancılarını, süreçteki handikapları tüm konuşmacılar ifade etti. Bizler de çeşitli vesilelerle bu handikapları, bu sürecin zorluğunu anlatıp tartışıp duruyoruz. Ama gördüğüm, bildiğim, gözlemlediğim bir şey var. Bu süreci gerçekten başarılı bir noktaya taşımak istiyorsak, bu coğrafyada, Kürdistan'da, Türkiye'de toplumsal barışı inşa etmek istiyorsak, demokrasinin, insan haklarının ve hukukun hakim olduğu bir ülkede hep birlikte yaşamak istiyorsak, biz ve öteki demekten de artık vazgeçmemiz gerekiyor. Dilin kendisi de çok önemli. Biz ancak hep birlikte olursak bu süreci başarabiliriz. Ama yine de bu işin içerisinde bir biz var, bir taraf var. Bu barışı, bu demokratikleşme sürecini, yerel demokrasiyi, yerellerin güçlenmesini, kadınların bu süreçte özne olmasını çokça destekleyen, isteyen siyasi partiler, sivil dinamikler, kent dinamikleri, hukukçular, hak savunucuları olarak bizler sabırlıyız.

Süreç illa ki olacak, umutluyuz, umutvarız ama zamana da yayılacak. Bu zamanda yol kazaları da karşımıza çıkacak. Buna da şimdiden çok hazırlıklyız. Ama sanki böyle biraz sabırsız olan, hızlı hızlı hareket etmek isteyen, toplumun, Türkiye toplumunun, Kürt toplumunun yararına, faydasına, ortak geleceğine değil de iktidarına dönük bir hızı olan bir yaklaşım da seziyorum. Belki de handikaplarımızdan ve sakıncalarımızdan bir tanesi bu diye düşünüyorum.

Kuşkusuz çok önemli, çok kadim bir kentte yaşıyoruz. Toplumsal barıştan tutalım, bunu inşa etmenin önündeki seçenekleri çok iyi deneyimlemiş, çok iyi görmüş, 90'ları ayrı yaşamış, 2000'leri ayrı yaşamış ve bu süreci de çok başka anlamlandıran, tartışan bir kentte yaşıyoruz. Bunun anlamı, kıymeti çok büyük. Bunu geliştirebilmek, bunu büyütebilmek bizlerin elindedir. Bu sebeple yerel demokrasi, hakikaten çok önemli. Biz yerelde demokratik bakışımızla, demokratik çerçevemizle ve bütün demokratik kurumlarımızla, yerel yönetimlerimiz başta olmak üzere sivil dinamiklerimizle, odalarımızla, sendikalarımızla, kadın örgütlerimizle, gençlik örgütlerimizle bunu Amed'in en önemli en başat konusu haline nasıl getirebiliriz ve nasıl büyütebiliriz ve kendi cephemizden bizim olan barış önermelerini nasıl yapabiliriz?

Burada başka toplantılarda da ifade ettiğim bir şey söylemeden geçmek istemiyorum. Bizler yerel demokrasiyi bir parça unuttuk. Ne zaman unuttuk? 2016 OHAL KHK'larıyla kayyumlar atanınca bizde rafa kaldırılmış yerel demokrasiyi, rafa kaldırılmış belediye eş başkanlığı sistemini, kent dinamiğini, kent meclisini, kent parlamentosunu, kent seçilmişlerini unuttuk. Bunu kendi siyasi parti toplantılarımızda da dile getiriyorum. Bu gibi toplantılar da dile getirmeyi çok önemli buluyorum.

Siyaset ne kadar merkezleştiyse biz de yüzümüzü, aklımızı, tartışmamızı o merkeze doğru çevirdik. Bir an evvel o merkezi de görerek, o merkezin atacağı adımları da bilerek, değerlendirerek, tartışarak ama yerel demokrasimizi, kendi katılımçılık, ortaklaşma zeminlerimizi nasıl büyütebiliriz, geliştirebiliriz? Bunların yol yöntemlerini bulmak, düşünmek durumundayız. Kuşkusuz yerel yönetimlere çok büyük bir rol düşüyor. Biz de bu rolü oynamak için buradayız.

Bir yıldır seçildiğimiz belediyelerdeyiz. Bu çok kıymetli bir şey. Çünkü biz bir yıl önce yazın bitti bitecek duygusuyla bir şeyleri ilerletmeye çalışıyorduk. Neyi ilerlettiğimizi de zaman zaman çok da kestiremiyorduk. Ama belediyeler, çok daha ne yaptığını bilen ne olduğunu bilen bir yer olduğu gibi, az önce bahsettiğim 'yol kazalarında' ilk gönderilecek ve ilk belki de feda edilecek yer olduğunu da bildiğimiz bir yerdir. Bu bizim hakikatimiz, gerçeğimizdir. Ama bunu da bilerek devam etmek, örgütlemek, kadınlar barış için ne istiyor, gençler barış için ne istiyor, toplum barış için ne istiyor? Bütün bunları hep birlikte değerlendirmek ve kendi çalışmalarımızda, hizmetlerimizde, yerel yönetimler perspektifimizde, kentin dinamiklerini de esas olarak bir yol haritası çizmek durumundayız.

Geçen hafta Almanya'dayken Alman gazeteciler, bize Diyarbakır halkı ne düşünüyor? diye soruyor. Bunu yanıtlamak çok, o kadar zor bir soru ki. Diyarbakır halkı kaygılı, kuşkusuz kaygılı. Neden kaygılı? Bu sisteme güvenemediği için kaygılıdır. Yoksa Diyarbakır halkı, barış hattını o kadar net ortaya koyuyor ki bu açıdan hiçbir kaygı yok. Ama sisteme karşı bir güvensizlik duyuyor. Elbette bunları söyleyemiyoruz. Diyarbakır önemli bir kent, politik bir kent ve kendi içerisinde tartışmalarını büyütürken bu sürece hazır olmuş ve hazır olmayı da önüne koymuş bir kent diye söylüyoruz.

Sonra bize iktidarla olan ilişkimiz soruluyor. AKP şöyle mi düşünüyor? Siz Erdoğan'ı yeniden seçtireceksiniz ve AKP'nin iktidarını yeniden güçlendireceksiniz. İktidarla olan ilişkimiz için de şunları söylüyoruz. Elbette Kürtler kendi öz gücüne, kendi deneyimine, mücadele deneyimine ve haklılığına güveniyor. Dolayısıyla sayın Erdoğan yeniden seçilebiliyorsa seçilsin. AKP iktidarını sağlamlaştırabiliyorsa sağlamlaştırsın. Ama ancak bunu onurlu kalıcı bir barış ile elde edebilir. Onun önünde de çok büyük sorumluluklar var. İktidar da bu büyük sorumluluğun farkında olarak siyasetini yürütürse ve Türkiye'nin tam demokratikleşmesi, yeniden bir hukuk devleti olması önündeki engelleri kaldırır ve Kürtlerle barışırsa, kendi barışını inşa ederse o zaman ondan güçlü bir iktidar yoktur, diyoruz.

Bir de bir Cumhuriyet Halk Partisi meselemiz var. Ben aynı zamanda Türkiye Belediyeler Birliği encümen üyesiyim. Bir yıldır Sayın Ekrem İmamoğlu'nun başkanlığını yürüttüğü TBB encümenindeyiz. Ve orada da Ekim, Kasım sürecinden şimdiye hatta 27 Şubat sürecinden şimdiye kadar CHP'nin de kimi tavır ve tutumlarıyla karşılaşıyoruz. CHP'li belediye başkanlarıyla kimi uluslararası toplantılarda ve başkaca ülkelerde bu konuları konuştuğumuzda onlarda da hep şu kaygıyı görüyoruz. *'Bizim elimizden kaçıp gidiyor musunuz? Nereye doğru gidiyorsunuz?'* Biz kimsenin elinde değiliz. Kürtler kimsenin elinde değil. Bunu da diplomatik ve bizden önceki bütün siyasetçilerimizin bize vermiş olduğu ahlakla, terbiyeyle, diplomatik dille anlatmaya çalışıyoruz.

Biz birlikteyiz. Şayet Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye'nin ana muhalefet partisi olarak ve çok önemli bir gücü olarak ve bu süreçte çok doğru bir imtihan vermiş bir parti olarak yanımızda durursanız bu demokratik kanalları hep birlikte açabilirsek, Kürtler onun, bunun, şunun yanında değil, bir özerk varlık olarak buradalar. DEM Parti'nin Türkiye'nin üçüncü büyük partisi olarak pek çok konuya dair sözleri, söylemleri var. Türkiye'nin de Kürtlerin de bir muhalefet partileri var. Kürtlerin de DEM Parti'de olmayan ama siyaset yürüten, Kürdî siyaset yürüten, Kürdistan için siyaset yürüten, Türkiye'nin demokratikleşmesi için siyaset yürüten partileri var. Biz buraya böyle geniş bir cepheden bakmak istiyoruz. Hem iktidara hem de Cumhuriyet Halk Partisi'ne. Bunu söylemekten ve bunları da onlarla tartışmaktan çekinmeyelim.

DİTAM'a çok teşekkür ediyorum. Çok kıymetli bir buluşma. Bu gibi buluşmaların daha çok olacağı bir sürece girdiğimizi de biliyorum. Hepinizi Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi adına saygıyla, sevgiyle selamlıyorum.

CHP Diyarbakır Milletvekili

Bu süreçlerde böyle anlamlı ve sürece hizmet eden toplantılar düzenledikleri için DİTAM teşekkür ediyorum. İkinci olarak da tabii ki buraya gelen hocalarımıza, dostlarımıza, arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum.

Kendi adıma da çok yararlandım. Dünyanın en zor işi, okuduklarımızdan, yaşadıklarımızdan biliyoruz ki, çatışma çözümü ve barış süreçleridir. Bunlar, öyle kolay işler değil. Hele hele içinde yaşadığımız, dünyanın en uzun süreli ve en çok bedeli ödenmiş, çok farklı uluslararası etkileri açık, çok farklı ülkelerin ve bölgeyi ilgilendiren bir sorun konusunda sonuca varmak elbette ki kolay değil. Bir de Türkiye'nin içinde yaşadığı olağanüstü gerilimli bir süreç var. İktidar bloğuyla Cumhuriyet Halk Partisi arasında, yakın tarihte görülmemiş bir gerilim var. Görülmemiş dediğimiz zaman da herkes Diyarbakır ve bölgeyi neden görmüyorsun diyor. Ama sonuçta Türkiye'nin iktidar partisi ile muhalefet arasında yargı eliyle de yürütülen olağanüstü gerilimli bir süreç var. Tamamen hukuk dışı anayasa dışı bir süreç var.

Bu zamanda buna denk düşen hepimizin arzuladığı ve başarısı için çalıştığımız bir süreç var. Silahsızlanma, ondan sonra şiddetin sona vermesi ve onunla bağlantılı bir demokratikleşme süreci var. Bunlar iç içe geçince de haliyle herkes, soru soruyor. Burada tesadüfen içine düştüğünüz bir halay bile Türkiye'de ayrışmanın ya da kutuplaşmanın aracı olabiliyor. Diyarbakır'da dostlarımız *"Halay çekilecek bir şey yok, daha çok erken"*, oradakiler de *"Biz bu kadar acı çekiyoruz. Her gün baskı altındayız. Bu neyin halayı, neyin sevinci?"* diyorlar. Sonuçta buradan bile büyük bir ayrışma, bir tartışma çıkabiliyor.

Öncelikle bulunduğumuz yerde Türkiye'nin bu meselesinin bir siyasi rekabete dönüşmeden, siyasi partiler arasında bir rekabete dönüşmeden çözülmesinden, yürümesinden yanayız. Fakat sonuçta böyle olmuyor. Siyaset kurumu bunu aynı zamanda kendi iktidarlara için veya toplumsal tabanları için kullanıyor. İşin doğası gereği öyle bir şey. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yönettiği bir devlet var ve Sayın Erdoğan'ın anayasadan kaynaklı içinde olduğu siyasal bir durum var. Erdoğan, iktidarını bir daha devam ettirmek istiyor, partisinin iktidar kalmasını istiyor. Bunun için de toplumsal tabanı genişletmek durumunda. Onunla ilgili yöneleceği kesim de herkesin bildiği gibi bağı kopmuş olan Kürtler, Kürt hareketi ve barış süreci var.

Bu işin doğasında var ama samimi olarak söylüyorum bu meseleye bu şekilde bakmıyoruz. Genel başkanımız Diyarbakır Ticaret Odasında da başka birçok toplantıda da ifade etti. Bu meseleye sivil ve meclis odaklı yaklaşıyoruz. Parlamentoda bir sürecin başlamasından yanayız. Geçmişten, 2013-2015 sürecinden çıkardığımız büyük dersler var. Eğer bunu çok aktörlü parlamento zeminine taşıyamazsak birçok aksaklıkla karşı karşıya kalabiliriz. O nedenle düşüncemiz parlamentoda öncelikle bu süreci de güvence altına alabilecek bir yasanın çıkmasıdır. Bir komisyonun, araştırma komisyonunun kurulması değil, bir yasanın çıkmasıdır. Bunun için Adalet ve Kalkınma Partisi adım atar mı, atmaz mı, ne zaman atar?' bir fikir sahibi değilim. Adalet ve Kalkınma Partisi, anladığım kadarıyla yasal süreçler konusunda CHP'nin de içinde olabileceği veya diğer siyasi partilerin de içinde olabileceği bir pozisyonu istemiyor.

Tek aktörlü, tek yürütücüsünün Adalet ve Kalkınma Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin olduğu bir süreci tasarlıyorlar. Dolayısıyla bu durum, böyle bir sürecin yürütülmesinde endişeleri, kaygıları da artırıyor. Bu meselenin parlamentoya taşınması konusu basın için öncelikli olması lazım. Eğer parlamentoya taşınırsa, bir çerçeve yasa çıkarsa, bu çerçeve yasada siyasi partiler rızalarına göre rolünü üstlenirlerse daha güvenceli bir süreç önümüzde yürüyebilir. Bizim baktığımız yer bu. Önceki akşam da Genel Başkanımız Özgür Özel, bir televizyon kanalında hiç

çok açıkça, tereddüde yer bırakmayacak bir biçimde "Biz bu sürecin yanındayız. İktidar bile o her bir adım atıyorsa biz onlardan bir adım daha öne geçeriz" ifade etti.

Bu konuda bir tereddüt yok. CHP'nin de mutfağında 2013'ten itibaren hazırladığımız, güncellediğimiz, demokratikleşmeye, toplumsal barışa hizmet edecek anayasa dışında birçok yasa çalışması var. Bu parlamento çatısı altında, Anayasanın bu dönem, 28. dönemde yapılabileceği konusunda bir fikir sahibi değiliz. Bu gerilimli ortamda erken seçimin konuşulduğu, istendiği bir ortamda, bu parlamentonun yeni bir anayasa yapmasının mümkün olmadığı görüşündeyiz. Ama onun dışında bu süreci güvence altına alabilecek, demokratikleşmeye hizmet edecek, bu sürecin meşruluğunu arttıracak hangi yasal düzenleme varsa onların parlamentoda yapılmasını ve bu kutuplaşmayı giderecek gerilimin azalması için de çaba içerisinde olduğumuzu ifade etmek istiyorum.

Gerçekten de zor zamanlar ama bunu korumak zorundayız. Örgütün aldığı karar silahsızlanma ve fesih kararı, gerçekten tek başına çok anlamlı bir şey ve değerlidir. Dolayısıyla bunu bozacak her girişimin karşısında olmalıyız. Bunu güçlendirecek, onlara da güvence verecek, Türkiye'nin bu tarafındaki insanların kaygısını, endişesini anlayacak bir toplumsal iklimi oluşturmak durumundayız. Yoksa yürümesi gerçekten de zor bir süreç. Çünkü bölünmüş bir toplum var. Herhangi bir sevinçte ortaklaşmayan bir toplum var. Kaygılı, endişeli geniş toplum kesimleri var. Onların endişesini de giderecek bir siyasal iklimin Türkiye'de oluşması gerekiyor.

En baştaki görev de siyasilere, siyasi partilere düşüyor ama ondan da onlarla beraber de akademinin, sivil toplumun, yerel yönetimlerin kendi buldukları her yerde bu gerilimi azaltabilecek, kutuplaşmayı azaltabilecek, silahsızlanmanın değerini ve anlamını herkese anlatabilecek bir ortam olması lazım.

Bu, biraz hırsız ev sahibi meselesine benziyor. 'Hırsız yakalamış çocuk, babasına sormuş, ne yapayım diye. Babası demiş, oğlum bırak gitsin. Çocuk, baba ben bıraktım o bırakmıyor, demiş.' Mesele şu, örgüt silah bırakmak istiyor. Soru şu niye bırakmıyor? Toplumsal zorunluluklar, Türkiye'nin geldiği nokta budur. Örgüt, silah bırakıyor, bırakmak istiyor. Arkasında ne var? Niye bırakıyor? Şimdi zamanı mı? gibi birçok soru ile karşı karşıyayız. Ne oldu, acaba arkasından ne gelecek? bu kaygılı soruları giderebilecek, siyasal iklim için hepimiz ortak çalışmak durumundayız. Hepinize çok teşekkür ediyorum.

SEDAT YURTDAŞ-MODERATÖR

Teşekkürler. Bu oturumun sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bütün katılımcılara DİTAM adına içtenlikle teşekkür ediyorum. Hem Ticaret Odasının bize bu olanakları sağladığı için hem de Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Vakfına da teşekkür ediyorum.

TOPLUMSAL BARIŞIN İNŞASINDA HUKUKUN ROLÜ: FORUM

Bariş Yavuz-Moderatör

Bu toplantıyı planlarken hem herkesin konuştuğu bir Anayasa hem de mevzuat meselesi vardı. En çok konuşulardan bir tanesi de mevzuat. Neden mevzuat? Neler olacak diye mevzuata dair tartışmalar var. O yüzden genel itibariyle hukukçuların daha ağırlıkta olduğu bir toplantı planlamaya gayret gösterdik.

Bugün yapılan konuşmalar arasında geçen bir çerçeve yasa var. 6551 sayılı yasa (Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun) 2014 yılında çıkan bu yasa, hala yürürlükte. 2018'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçtiğimizde artık Bariş Süreci rafa kalktığında, buzdolabına yerleştirildiğinde bile unutmadılar. Devlet akli bunu unutmadı ve 2018'deki bir değişiklikle yetki ve sekreteryayı düzenleyen 3. maddedeki "Cumhurbaşkanı çözüm sürecine ilişkin gerekli kararları almaya yetkilidir" kısmındaki Bakanlar Kurulunu, Cumhurbaşkanı yaptı. Bütün kararları alma yetkisi şu an Cumhurbaşkanı'ndadır. Bu kanunun uygulama, izleme, koordinasyon başlıklı 2. Maddesine göre de sosyoekonomik, psikolojik, kültür, insan hakları, güvenlik, silahsızlanma alanlarında ve bunlara bağlantılı konularında atılabilecek adımları belirler; kişi, kurum, kuruluşlarla görüşür. Yurtdışı yurtiçi hepsiyle görüşmeler yapılabilir ve bunu da 2. maddesinin ek fıkrasında gerekli mevzuat çalışmalarını da yapar.

O zaman bu yasayla aslında bir şeyler yürütülüyordu, devam ediyordu. Şimdi bu yasaya dönüp baktığımızda Cumhurbaşkanı gerekli kararları alacak, gerekirse mevzuat yapılacak ve bu kanunu ise Bakanlar Kurulu yürütecek. Bunun sekreteryaya çalışmalarında, Kamu Güvenliği Müsteşarlığı vardı ama o kapatıldı ve bütün yetkileriyle İçişleri Bakanlığına devredildi. Bu mevzuat derlemesini okuduğumuzda birçok şeyi görebiliyoruz. Hepsinin yasal temeli var ama burada meclis yok. Bunun içerisinde bir meclis yok, hükümet yer alıyor.

Bu çerçevede gerek bugün sabah konuşulanlar gerekse de anayasa, mevzuata dair bütün görüş, öneri, sorular için sözü haziruna bırakıyorum. Her bir konuşmacımıza ucu açık bir şekilde de söz vereceğiz.

Katılımcı-1

Değerli konuşmacılar, değerli katılımcılar hepimizi saygıyla selamlıyorum. Fazıl Hüsnü Erdem, konuşmasının arasında Lozan öncesi parlamentoya işaret etmişti. 60-70 parlamento vardı, Kürt parlamento nereden o zaman kolektif haklarını almadılar da 100 sene sonra bize bıraktılar. Ben de 50-100 sene sonra torunlarımıza iyi bir hesap verebilmek için bu duygu ile konuşmayı yapıyorum.

Cumhuriyetin kuruluş felsefesi, 1923'te kuruldu ve 1924'te de anayasallaştı. Ülkenin çok renk, uluslu, çok kültürlü, çok inançlı yapısına uygun olmayan tekçi, bir faşist devlet, başta Kürtleri öteki yaptı. Partimizin seçimlere girme hakkı var, bazen parlamento başkanı davetiye yolluyor. İki sefer de Cumhuriyetin kuruluş yıldönümü ile ilgili davetiye yollandı. Bu cumhuriyet, Kürtler açısından bellidir. Kürtler Şeyh Sait'tir, Dersim'dir. Kürtler açısından baskıcı, kötü bir yüzyıl. Türkler açısından da kötü bir yüzyıl. Bunlar neyi kutluyorlar? Nasıl bir cumhuriyeti kutluyorlar? Zulüm değil mi? Darbeler, idamlar, Türkler açısından da kötü bir yüzyıl. Sonradan yapılan anayasalar da 1924 anayasasının dışına çıkamadılar, tekçi anlayıştan kurtulamadılar.

Ortadoğu'da 60 milyona yakın bir Kürt halkı, kadim bir halk var. Bu halk nasıl kendi kendini yönetebilecek? bunun yöntemi ne olacak? Mesele budur. Türkiye'de gündemde çok aktif olan şey, PKK'nin fesih sürecidir. PKK'nin nasıl kurulduğu, nasıl fesih edildiği ve 27 Şubat'taki açıklama partimiz açısından sürpriz değil. PKK'nin fesih edilmesini çok olumlu karşılıyoruz. Çünkü başta Kürt halkına hayırlı bir iş olur. Çünkü 40 yıllık bu süreç, en başta Kürt halkına zarar verdi. Kürt coğrafyasına zarar verdi. Bu sürecin bitmesi olumludur. Zaten bugünkü teknolojik süreçte de silahlı mücadelenin şartları oluşmamıştır. Bu süreç olumlu bir süreçtir. Provoke edilmesini, enfekte olmasını engellemek lazım. Toplumsal dayanışmayı göstermek lazım. PKK'nin silah bırakması başta Kürt halkına iyi bir şeydir. Kim ona karşı çıkıyorsa yanlış yapıyor.

Kürtlerde bir algı var. Bu 2. Lozan sürecidir. Lozan sürecine giderken Kürtleri kandırdılar. Umarım bu süreç de öyle olmaz. Çünkü meşhur Türk-Kürt İttifakından bahsediyorlar. Kürtler Lozan'da yaşanan süreci tekrarlanmamasını umut ediyor.

Silah bırakma sürecinde Mithat Sancar dedi ki normal süreçlerde müzakereler, mutabakatlardan, sonra silah bırakma meselesi olur. Ama bu tersten başladı. Bu da Türk usulü bir yöntemdir. Türklerin meşhur şeyleri var: Türk usulü başkanlık sistemi, Bu da Türk usulü bir barış sürecidir. Türk devleti, bu süreçten güçlü çıkmak istiyorsa Kürt halkının kolektif haklarını kabul etmek zorunda. Bu da anayasal bir meseledir. Bu süreci, Lozan süreci gibi yaşatmamak lazım. Kürtlerin kolektif haklarını kabul etmek lazım. Bu süreçte kolektif haklardan korkmamak lazım. Çünkü bu Türkiye'nin de çıkarınadır.

27 Şubat'taki açıklamada bağımsız devlet, federasyon, otonomi ve hatta kültüralist hakların, soğuk savaş dönemi istemler olduğu söylendi. Devlet, bunu fırsata çevirmemelidir. Bence bu istemler, kolektif haklar halen güncelliğini koruyor. PKK'nin silah bırakması ayrı bir mesele, Kürt meselesi ayrı bir meseledir. Bu meselenin çözümünde de geniş katılımlı bir masa oluşturulmalı. Parlamento işaret edildi. Bugünkü partiler yasası ve seçim yasasıyla parlamentoda ne kadar temsiliyet sağlıyor? %7 seçim barajının ne kadar temsiliyet olduğu da anayasa hukukçularınca tartışma halindedir. Geniş katılımlı, Kürtler, bu meselede sözü olacak insanların hepsi için söz söyleme ortamı yaratılmalıdır.

Katılımcı-2

Çok teşekkür ederim konuşmacılara ve DİTAM'a. Birkaç öneride bulunmak istiyorum. Konuşmacılar da bahsettiğim konuların şu süreçte ne kadar önemli olduğu ve ne kadar gerçekleştirilme ihtimali olduğu konusuna yorum yapabilirler, dilerlerse. Anayasa değişikliği en çok konuşulan konu ama toplumda anayasa dile geldiğinde güvensizlik olduğu için sınır uçlarına da çok dokunulmuş oluyor. Ama anayasanın 90. maddesine ve uluslararası hukuka sığınarak bir anayasa değişikliği olmadan dahi aslında yapılabilecek şeyler var.

Yerel demokrasiden bahsedildi. Bu çok önemli bir konu. Yerel yönetimler özerklik şartındaki çekincelerin kaldırılması ve sözleşmenin, şartın hayata geçirilmesiyle ilgili siyaset yapıcılar ve sivil toplum acaba şu anda ne kadar çaba harcıyor? Şartla ilgili çekinceler kalkınca her şey çözümez ama bunu gündemleştirmek, bununla ilgili çalışmalar yürütmek ne kadar yeterli? Yine yerel demokrasinin önemi bunun bir bölünme sorunu olmaktan çıkarmak, böyle bir algının değişmesi için farklı toplumsal kesimlere ulaşmak için siyaset yapanlar ve sivil toplum neler yapıyor? CHP ve AKP seçmenin tabanlara ulaşabilecek olan kurumlar yine bununla ilgili bilgi paylaşmak, deneyim paylaşmak gibi işler yapabilirler. AGİT'in bununla ilgili tavsiyeleri var. Bunlar da ilke olarak, rehber olarak kullanılabilir ama daha önemlisi çeşitli ülkelerdeki tıpkı çatışma çözümü gibi yerel demokrasiyle ilgili deneyimler de tartışılabilir.

İtalya, genel olarak Türkiye'nin iyi ilişkiler içinde olduğu bir ülkedir. Özellikle anayasal olarak federatif devlet yapısında olmayan ama aslında birbirinden farklı yetkilere sahip bölgelerin olduğu İtalya gibi devletlerdeki deneyimlerin de hem toplumla hem de siyaset yapan aktörlerle paylaşılmasında yarar olabilir. Ki ön yargı da değişebilir ve yerel demokrasinin bütün toplum için, sadece Kürtler için değil herkes için nasıl faydalı olduğu tartışılabilir.

Bir diğeri yine Kürt sorununun hem ortasında hem çözümün en başında dil hakları, kültürel haklar duruyor. Bununla da ilgili Türkiye'nin çekince koyduğu uluslararası sözleşme maddeleri var. Bunların kaldırılması ve o sözleşmelerin öngördüğü düzenlemelerin, standartların bizzat Türkiye'de hayata geçirilmesiyle ilgili DEM Parti dahil olmak üzere siyasi partilerin ve yine sivil toplumun bir çalışması var mı, yapılabilir mi? Buna Medeni Siyasal Haklar Sözleşmesin 27. Maddesi de dahil.

Bunun dışında bazı ülkelerdeki çatışma çözümü döneminde toplumsal barışın inşasında, ayrımcılıkla mücadelede eşitlik kurumları çok önemli roller oynadılar. Türkiye'de de İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kuruldu. Sivil toplum olarak benim de dahil olduğum bir hukukçu grubu bir eşitlik kanun taslağı hazırlamıştı. Oradaki bazı maddeleri resmen noktası, virgülü ve gramer hatalarıyla beraber kes yapıştır yapıp, işlerine gelmeyen bütün kısımları değiştirip ne insan hakları ne eşitlik kurumu olan bir kurum kurdular. Aileyi korumakla vesaire bir takım böyle gündemlerle meşgul. Yine bunun gerçek anlamda bir İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna dönmesiyle alakalı bir gündem var mı? Size göre bu ne kadar önemli geliyor?

Ve son olarak da böyle dünya deneyimlerinde de kollukla etnik ayrımcılık gören gruplar arasında çok ciddi bir ayrımcılık ve çatışma deneyimi gerçekleştiği için, yine kolluk ve emniyet gücü ile alakalı da bir reform gerektiği kanısındayım. Bu, pek bahsedilen bir şey değil. İşkence ile kötü muamele ile mücadele ama toptan kolluğun, emniyetin, farklı kimlikteki kişileri de içerecek şekilde yeniden yapılanması ve kolluğun da "bizden olması" ile alakalı partilerin bir çalışması var mı? Ya da bahsettiğim şeyler ile ilgili bir şeyler yapılması önemli mi? Görüşlerinizi paylaşırsanız çok sevinirim, teşekkürler.

Katılımcı-3

Herkes merhabalar. Öncelikle hoş geldiniz. DİTAM'a da bu fırsatı sunduğu için teşekkürler. 2023 seçim sürecini de takip etmeye çalışıyordum. Sırrı Süreyya Önder, Cengiz Çandar, sonra Hasan Cemal gibi adayları görünce bir sürecin geleceğini az çok kestirebildiğimi düşünüyordum. Buna ilişkin okumalarımı, Kobanê dosyasındaki savunmalarımı da bu minvalde dipnot olarak ifade etmeye çalışıyordum ve zaman zaman da yazmaya çalışıyordum.

Eli viledalı programlara bazen katılan milletvekilleri de var. Süreçten niye haberimiz yok, diyorlar. Haberinizin olup olmaması çok mesele değil. Siz ne yapıyorsunuz? Ona bakmamız gerekiyor. Bir hukukçu olarak 10 Mart 2025'te Gazete Duvar'da bir yazı kaleme aldım. Yazıda barış müzakereleri devam ederken herkes kendi rolünü üstlensin, avukat avukatlığını yapsın, sağlıkçı sağlıkçılığını yapsın, öğretmen öğretmenliğini yapsın ama bu sürece nasıl bir katkı sunacak, onu ne yapacak, ona dair bir yazı kalemi aldım.

Açıkçası bu meselede araçsallaştırılan Terörle Mücadele Yasası ile birlikte, uluslararası insan hakları normlarının ve AİHM kararlarının Anayasa 90 bağlamında AİHM kararlarının uygulanmasına dair hızlıca adımlar atılabilir. Kavala Kararı, Demirtaş Kararı, Şorli Kararı, İmret Kararı, Yasad Türkiye kararı, bu kararların hızlıca uygulanmasıyla birlikte açıkçası Türkiye'deki birçok yargı sopasıyla tehdit edilen muhaliflerin veya ifade özgürlüğüne ilişkin söz kuran her yurttaşın bir nebze nefes almasını sağlayabilecek. Cezaevlerindeki fikriyatından dolayı içeride tutulan birçok insanın dışarıya çıkmasını, özgürce konuşmasının önünü açabilecek AİHM kararlarıdır. Bunlara ilişkin bu kararlar uygulandığı sırada açıkçası yasal mevzuatları yapacaklar mı, yapmayacaklar mı, ne olacak? diye beklentisine girilecek bir süreçten önce bunlar bir nebze de olsa nefes aldırabilecektir.

Yasal değişikliklere ilişkin hukukçular olarak bir kelam da edeceksek, bunu yazılı olarak bir yerde söylememiz gerekiyor, bir yere yazmamız gerekiyor.

Anayasa tartışmalarında bu bir anayasa pazarlığı mı, başkanlık pazarlığı mı gibi süreci sabote edecek söylemler de var. Anayasa yapılacaksa yeni seçim döneminde, yeni Meclisle olmalı. Şu anki Meclisin anayasa yapma yetisinin olmadığını düşünüyorum. Bununla beraber yasama, yürütme, yargı ve basın şeklinde dört erk var. 2017'de Güncel Hukuk'ta bunu yazmıştım. Basının da artık bir erk olduğunu, tüm ülkedeki her konuda tahakküm kuracak bir mekanizmaya dönüştüğünü ve bunun da anayasada bir erk olarak yazılması gerektiğini düşünüyorum.

Ayrıca engellilerin rolleri, barışın inşasında muhakkak yer alması gerekir. Çünkü bu savaşın bitimiyle birlikte bu savaşta bedel ödemiş her kesimden gaziler var ve bu insanlar hayatlarını engelli olarak devam ediyorlar. Veya toplumun vermiş olduğu refleksle ekonomik, sosyal yaşam alanlarından dolayı engelli bir birey olarak ortaya çıkmış insanlar var. Bu bireylerin çok büyük bir nüfusu var. Bu müzakere sürecinde anayasa yazımında veya yasal düzenlemelerde engellilerin muhakkak yer alması gerekir.

Katılımcı-4

Merhaba arkadaşlar. Bugün dört panelist hem geçmiş deneyimlerini hem dünyadaki deneyimleri aktardılar. Ben de Akil İnsanlar sürecinde bu sürecin bir takipçisi oldum. Mithat Sancar dünyadaki örneklerin dışında bir sürecin işlediğini söyledi. Sadece aktörlerin muhataplık düzeyi bakımından değil, gözlemcilik düzeyinde de bir başka bir süreç var. Çünkü hem dünyada izlediğimiz, okuduğumuz şeylerde ya başka ülkelerin gözlemci oldukları, garantör oldukları bir süreç var ya da yerel sivil toplum örgütlerinin, (sadece bir bölgeden

değil, ulusal düzeyde onların da) gözlemcilik yaptıkları bir süreç var. Bu konuda Mithat Sancar ya da diğer arkadaşlar ne söylemek isterler? Bu süreç bir yerden akamete uğrarsa, taraflar birbirlerini suçlayabilir, ki şu anda da halen bunları görüyoruz.

Bu süreçte İnsan Hakları Derneği, 39. yılına Temmuz 2025 ayında girecek, kesintisiz barış savunuculuğu yapmaya devam ediyor. Savaşın yaratmış olduğu travmaları, köy boşaltmaları, faili meçhulleri, yine işkenceyi, hapisanelerdeki düşünce suçlarına, siyasi suçluları ve onların hapisanedeki yaşamlarına ilişkin çok sayıda rapor çıkartıyoruz ve kamuoyuna sunuyoruz.

Türkiye'nin 2016'dan beri ya da biraz daha geriye gidersek 24 Temmuz 2015'ten beri demokrasiyi rehin aldığına ilişkin bir söylemi şu anda duyuyoruz. İnsan hakları savunucuları olarak yaşam hakkı ihlallerinin bitmesini, şiddetin sonuna ermesini en güçlü bir şekilde savunuyoruz. PKK, Kürt meselesindeki devletin ret ve inkarının bir sonucudur. Bugün PKK'nin silah bırakması, kongresini toplama kararını alması en başta bizleri sevindirir. Ama bugün hem kayıp yakınlarının 30. yılı hem de dünyada 17-31 Mayıs Uluslararası Gözaltında Kayıplara Karşı Mücadele Haftası Gözaltında Zorla Kayıplara Karşı Haftasıdır.

Anneler, eşsiz bir mücadele yürüttü. İnsan Hakları Derneği ve insan hakları savunucuları bu mücadeleyi yürüttü ama geldiğimiz noktada tek bir kaybın failini bile bulamadık. Üstelik 2011'de dönemin başbakanı, şu anın Cumhurbaşkanı, Berfo Ana ile birlikte katılan bir heyetle, annelerin gözyaşlarını dinmesini istiyoruz, bu mesele benim meselem demesine rağmen Berfo Ana, Cemil Kırbayır'ı bulamadan hayata veda etmek zorunda kaldı. Onu da sevgiyle anıyorum burada. Bugüne kadar da bu konuda halen atılmış bir adım yok.

Eğer devlet anayasal düzeyde bir şey isterse ya da ya anayasaya dokunmayalım da ne yapalım derse İnsan Hakları Derneği'nin muazzam 40 yıllık bir külliyatı var. Adım adım en basitinden başlayarak bunları kamuoyuna açıklıyoruz, devlete de gönderiyoruz. Bunları teker teker hukuk örgütleri, insan hakları örgütleri ve diğer sivil toplum örgütlerinin de katkısıyla da söyleyebiliriz.

Katılımcı-5

Ben de tüm katılımcıları, hocalarımı, meslektaşlarımı, bölge baro başkanlarımızı, belediye eş başkanlarımızı saygıyla selamlıyorum. Kezban Hatemi'nin belirttiği husus çok doğru. Bu hususların konuşulması lazım, bir masa kurulması lazım ve bu masanın etrafında olabildiğince kapsayıcı fikirlerin, düşüncelerin ortaya çıkması lazım. Bu yönüyle bu tür toplantılar çok önemli, çok değerlidir.

Öncelikle bir süreçten bahsedebilmemiz için iki insan veya bir toplum ya da gruplar arasında bir meselenin çözümüyle ilgili konuşabilmemiz için bir iradeye saygının olması lazım. Fikirleri, düşünceleri, farklılıkları ne olursa olsun öncelikle bir iradenin tanınması ve iradeye saygı duyulması lazım.

Buradan spesifik olarak Mithat Sancar'a sorumu yöneltiyorum. Batman kayyumun atandığı belediyelerden biridir ve şu anda Batman'da kayyumla gasp edilmiş bir irade var. Sabahtan beri süreçle ilgili konuştuğumuzda tüm katılımcılar, bu sürece destek çıkılması, olumlu katkı sunulması gerektiği üzerine konuştular. Yalnız sürecin yol haritasına dair herhangi bir ipucu alamadık, herhangi bir bilgi alamadık. Seçme ve seçilme hakkı, hukuk yönünden veya dünya tarihinden de baktığımızda insani anlamda ilk kabul edilebilecek haklardan bir tanesidir. Bu yönden önümüzdeki günlerde, önümüzdeki süreçte özellikle bir iradeye saygının tanınması, iradenin kabul edilmesi, burada bu gaspın sona ermesi veya ortadan kaldırılmasının bir takvimi, bir çalışması var mı?

Katılımcı-6

Ben de herkesi saygıyla selamlıyorum. DİTAM'a da ayrıca davet ettikleri için teşekkür ediyorum. İlk oturumda Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Eş Başkanı Serra Bucak da dile getirdi. Bence de çok doğru. Bingöl'de de durum böyle, halk kaygılı, insanlar kaygılı, süreçle ilgili yorum yapmaktan bile kaçınıyorlar. Bunu şuna da bağlıyorum. 2013-2015 döneminde ismi de birçok kez değişmiş olan bir süreç yaşandı. O süreçten sonra bölgemizde yaşanan hak ihlalleri, hukukun askıya alınması, yapılan yargılamalar, uzun tutukluluk süreleri nedeniyle açıkçası toplumda, bireylerde bu sürece yönelik temkinli bir yaklaşım, kaygılı bir yaklaşım var. Bunun giderilmesi gerekiyor. Bunun giderilmesinin yolu nedir? Siyasi parti temsilcilerinin, akademisyenlerin halkla daha fazla buluşması olabilir, farklı şekillerde de aşılabılır. İnsanlar yüreğinde, akıllarında olan barış isteğini dile getirmesi de lazım. Sürecin başarıya ulaşmasının en önemli noktası da yolu da yollarından bir tanesi de budur.

Bir süreç yaşanıyor. Aslında yapılması gerekenler belli. Anayasa, kültürel hakların verilmesi ve yerel demokrasi Mithat hocamızın dediği gibi. Ama bunlar hangi takvim süresinde, ne kadar bir sürede yapılacak, çok fazla da bir bilgimiz yok. Hatta geçenlerde biz bölge baroları olarak bir açıklama yaparken açıklamanın içeriğini nasıl dolduralım, ne yazalım diye çok tartıştık. Bu sürece zarar vermemek adına dikkatli hareket etmeye çalışıyoruz. Gözlemlediğim, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi eş başkanımızın ifade ettiği toplumun bireylerinin kaygılı olmasının, temkinli yaklaşmasının giderilmesi önemlidir.

Katılımcı-7

Öncelikle paneli düzenlediği için DİTAM'a çok teşekkür ediyorum. Çok kıymetli hocalarımız çok güzel şeylerden bahsettiler. Dün bana biri sormuştu bu süreçte "Ne olacak ne vaat ediliyor, siz nasıl okuyorsunuz?" diye dediklerinde, ben de şunu söyledim: 'Bir aydır çok huzurlu yatıp çok huzurlu kalkıyorum. Bu bile bana yeter.'

Sevtaç hocamız değinmişti, toplumsal nefret. Şu an zemin birçok şeyi konuşmaya müsait değil. O yüzden bir şeyleri konuşmaktansa önce taraflara, iradelere, toplumsal olarak ve STK'lar olarak o gücü o desteği vermemiz gerekiyor. Onların yanında olduğumuzu göstermemiz gerekiyor.

Şu an anayasanın konuşulması, anayasa maddesinin konuşulması çok erken. Çünkü Kezban Hatemi hocam bahsetti. 'Ada toplantısı yaptık dediğinde o zaman da yasal güvence vardı ama Ayla Akad'ı koruyamadık.' İmralı sürecinde, eski çözüm sürecinde görüşmeler olduğunda Sırrı Süreyya Önder için de Selahattin Demirtaş için de güvenceler vardı ama bir şekilde kanuni, yasal düzenlemeler hepsi bertaraf edilip, yargılamalara konu edildi.

2015 yılında önceki çözüm sürecinde şarkı paylaşımları, Newroz kutlamaları hepsi dava konusu edildi. Neredeyse bölgede yargılanmayan hiç kimse kalmadı. Ne sevincinden ne acısından ne düğününden hepsi yargılandı. Aslında iyi de oldu. Çünkü bu süreçte kimse konuşmuyor. Herkes daha temkinli davranıyor. Bu yüzden şu an bu tür toplantılar her alanda yapılmalı. Aktörlerden, barıştan, kişilerden, örgütlerden, şahıslardan, partilerden öte bir şeyden bahsedildi. Kimsenin karşı çıkmadığı bir şey ve olgu.

Örneğin Siirt Belediyesi'ne kayyum atandı. Yargılamaların, yargı tacizlerinin, hukuksuzlukların hepsi yapıldı. Bu süreç de bir ihtimal sekteye uğradı ve başarısız oldu, ne kaybedeceğiz?

Aslında soru bu. Bunun cevabı yine kandırıldınız, aslında kandırıldık değil zaten. Tek taraflı bir fesih beyanı var. Şartsız, koşulsuz silah bırakma var ve buna kimsenin karşı çıkmaması gerekiyor. O nedenle öncelik yasa, anayasa, hukukun rolü meselesi değil. Toplum zaten inanmıyor. Anayasayı siz değiştirseniz dahi, toplum, bu hükümetin, iktidarın bu yasaları çiğneyeceğine ve bu yasaları uygulamayacağına inanıyor. O yüzden toplum anayasada ne yazdığına, kanunda ne yazdığına değil, toplum somut uygulamalara, somut verilere bakıyor. O heyecan, çok ciddi bir mutluluk da uyandırıyor.

Geçen hafta bundan önceki eş başkanların hepsi beraat etti. İlk kez Siirt'te, toplantı gösteri yürüyüşüne ilişkin bir hak ihlali kararı aldık. O algı bile, bu süreçle alakalı olsun olmasın, insanlarda çok ciddi bir mutluluk, ilerleme ve inanç başlattı. O yüzden bu toplantılar çok kıymetlidir, çok değerlidir. Bütün illerde yapılmalı.

Şundan eminim kimse yol haritasının, takviminin, zamanın ne olacağını net bir şekilde bilmiyor. Çünkü kutsal bir şey için bir karşılık beklenmeksizin bir adım atıldı. Ama şunu da unutmamak gerekiyor. Kürtler açısından bu hep bir sebep sonuç ilişkisidir. Eğer ki devam etmezse büyük ihtimal tekrardan bir başkaldırı olacaktır. Bu CHP için de aynıdır, Kürtler için de aynıdır, diğer dezavantajlı gruplar için de aynıdır. O yüzden kutsal bir şeyde birleştik. Lütfen bu toplantıları da bu süreçleri de devam ettirin.

Katılımcı-8

Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Buraya geldiğimde kafam karıştı ama umutluydum. Şu anda sorarsanız kafam çok daha fazla karışık ama çok daha fazla da umutluym. Çıkardığım bir sonuç var. Çok çalışmamız gerekiyor ve bunu bir öneriyle bağlamak istiyorum. Taleplerin ve gerekliliklerin elbette sürecin ruhuna uygun bir biçimde dile getirilmesi, hatta bu taleplerin ve yine gerekliliklerin kodifiye bir biçimde sunulması için değerli katılımcıların da katkılarıyla, iştirakleriyle tüm baroların ve diğer hak temeli hukuk örgütlerinin oluşturduğu bir çatiya ihtiyacımız var.

Katılımcı-9

Bitlis'ten katılıyorum. Bence sürecin değinilmeyen bir boyutu vardı. Bugüne kadar 1993, 2009, 2013 ve 22 Ekim 2024 dahil elimizde 4 tane deneyim var. Hali hazırda gördüğümüz diğer 3 deneyimden bu süreci ayıran bir boyut var: O da psikolojik atmosfer. İlk defa tepeden inme ve izole bir süreç yaşıyoruz. Sürece dahil çok kısıtlı bilgilerimiz var ve mevcut bilgileri yan yana getirerek anlamlı bir resim oluşturmak da kolay değil. Çünkü ortada bir niyet var ama anladığımız kadarıyla bize yansıyan bir yol haritası yok. Şu anki süreci temkinli bir iyimserlik, temkinli bir heyecan olarak tanımlayabiliriz. Çok boyutlu bir sorundan bahsediyoruz. Çok boyutlu bir sorunun çok boyutlu bir mekanizmaları olması gerekiyor.

İlk söz alanlardan biri, herkes kendi mesleğini yaparsa, herkes kendi yetkin olduğu alanda üretirse barışı toplumsallaştırmış oluruz, demişti. Sürecin paydaşları iç kamuoyunu doyurucu bir şekilde bilgilendirmiyor. Bu süreç açısından kısa vadede belki sorun oluşturmayacak ama orta vadede bu şekilde giderse çok fazla soru işaretlerinin ortaya çıkma riski var.

Bir de süreç ilgili, bu sürecin bir paydaşı olduğu için DEM Parti'nin temsilcisi olduğundan Mithat Sancar'a şunu paylaşmak istiyorum. Kamusal alanın tahkim edilmesi meselesi var. Özellikle metropoldeki ve bölgedeki Kürtlerin toplumsal ve ekonomik sınıflarıyla alakalı, Kürt sorunuyla

alakalı sorunlarının giderilmesi için mekanizmalar oluşturulurken bu gerçek de göz ardı edilmemeli. Çünkü kent uzlaşısı diye mahkemelere konu edilen konu aslında Kürtlerin kamusal alanda görünürlüğü ve siyasal temsilini sağlayan bir konudur. Çünkü kamusal alanın tahkim edilmesi çerçevesinde sosyal ve ekonomik adaleti, aynı zamanda siyasal temsili barındırıyor.

Katılımcı-10

Öncelikle bu güzel, konforlu ortamı sağladığı için DİTAM'a kendi adıma çok teşekkür ediyorum. Güzel sunumlarını için konuşmacılara da çok teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bir de bu sürecin bu noktaya gelmesine katkı sunan, sürece katkı sunan herkesi kendi adıma sonsuz olarak minnetle burada selamlıyorum.

Yaklaşık birkaç aydır bir duygu yaşıyoruz. Duygunun ne olduğunu anlamaya çalışıyoruz. Bu süreç yaklaşık olarak 40 yıldır devam ediyor. Çatışmasız bir ortamın nasıl bir duygu olduğunu anlamaya çalışıyoruz. İdrak etmeye çalışıyoruz. Başkanlarımızın dediği gibi biraz tedirginiz, biraz da kaygılız.

Sırrı Süreyya Önder beyin dediği gibi bu memlekette değişken bir siyaset yürüyor. Kişilerden kişiye yürüyen siyasetler var. Tekrar Sırrı Süreyya'yı burada rahmetle alıyorum. Çünkü hep şunu derdi maalesef şu ülkede bir bakanlıkla bir cezaevi arasında çok kısa bir mesafe, ince bir çizgi var. Her şeyin tersyüz olmasına ilişkin kaygılarımız hala var.

Bugüne kadar bu iş sanki Devlet Bahçeli'nin varlığı üzerinden yürüdü. Her sabah biz Sayın Bahçeli'nin sağlık ve saati için dua eder duruma geldik. Açıkçası Selahattin Demirtaş'ın, onu da saygıyla anıyorum, Devlet Bahçeli'ye uzun bir ömür temenni ederken biraz şaşırıştım. Ne kadar kıymetli olduğunu şimdi anlamaya başladım. Sanki iktidar bu işe biraz mesafeliydi. İktidar, galiba biraz sonuca bakıyordu. İyi giderse sahipleniriz, kötü giderse bu işte zaten yokuz, diyordu. Ama asıl bundan sonraki süreç, iktidarın atacağı adamlarla ilgili olacak. Kezban Hatemi'ye sormak istiyorum. Devlet, bundan sonra tekrar bizi ters köşe yapacak mı, sürecin içerisinde yer alacak mı? Özellikle bununla ilgili somut daha rahatlatıcı bir şeyler duymak istiyoruz.

Katılımcı-11

Katılanları saygıyla selamlıyorum. Değerli hocalarımın verdiği katkılarından dolayı da saygılarımızı sunuyoruz. Ve bu olanakları yaratan DİTAM'a da teşekkür ediyoruz.

Değerli hocalarımız bu sürece ilişkin önemli bir noktaya işaret ettiler. O da şuydu: Sivil toplum örgütlerinin ve meslek odalarının bu alana inmesi. Esasında en önemli nokta burası. Tarihe baktığımızda Tanzimat Fermanı'ndan bugüne kadar hem Osmanlı'nın son dönemini ve Türkiye Cumhuriyeti'ni bugüne kadar ikili yapı yönetmiş. Bu ikili yapıdan biri İttihat ve Terakki, diğeri de geleneksel yapıdır. Bu yapılar sürekli iktidarı birbirine devrederek bugüne geldiler. Bu yapıların Kürt sorununa ilişkin modelleri tek modeldi. O model de gerçekten sorunu görmemezlikten gelme, sorunu inkar etme ve sumen altına koymaydı ve bugüne kadar geldi.

Gelinen noktada süreç içerisinde Türkiye'de üçüncü bir yapı, öyle bir siyasi yapı ortaya çıkmış olsaydı bu sorunlar çok daha önce çözülmüş olabilirdi. Ama bugün bu üçüncü yapının ortaya çıkmasına bir zemin oluştu. Bu zemin nedir? Bir, Bahçeli'nin pratik sahaya inmesi iki, örgütün silah bırakması ve kendini fes etmesidir. Dolayısıyla bu gelişmeler, üçüncü alanın ve üçüncü yapının ortaya çıkmasına muazzam bir alan açtı. Bu alanda meslek odaları, ticaret odaları,

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Esnaf ve Sanatkârlar Odası, sendikalar, meslek odaları ve dünya kadar sayabileceğimiz kurumlar var. Bakıyoruz bunların hepsinde hala bir ses yok. Bazı meslek odalarında var, Baronun bu konuda evet sesi var ama o da Türkiye düzeyinde yeterli değil. Dolayısıyla üçüncü yapı olarak bunlar ortaya çıktığında; ikili yapıya güç vermesi lazım ki ancak ikili yapı o güçten cesaret alıp daha hızlı bir şekilde bu sorunu çözebilir.

Son olarak ne yapılabilir. Üçüncü yapı alana çıktığı zaman, esasında bazı şeyler daha berraklaşır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, esnaf ve sanatkârlar, sendikalar, hepsi komple sivil toplum örgütleri AİHM kararlarını uygulayın, Anayasa kararlarını uygulayın, diyebilir. Bunun için ne bir yasa gerekiyor ne de başka bir şey gerekiyor.

Katılımcı-12

Merhaba, ben de tüm konuşmacılara teşekkür ediyorum. Edindiğim izlenim, bu konuda en fazla derin bilgiye Kezban Hatemi'nin sahip olduğudur. Soruyu sadece kendisine soruyorum. Deneyimlerin tersine Ortadoğu'ya özgü bir barış süreci yürütülüyor. Fakat söylenirken sadece Türkiye ve PKK arasındaki bir anlaşma, taraflar sadece bunlar gibi görünüyor. Gerçekten özellikle Diyarbakırlıların ve Kürtlerin kaygılarını gidecek üçüncü garantör taraflar var mı, yok mu? Bu konuda bilgileriniz nelerdir paylaşırsanız seviniriz.

Katılımcı-13

Tüm katılımcıların yaptıkları güzel sunumlarından dolayı teşekkür ediyorum. Sorumu Kezban Hanım'a sormak istiyorum. Deminden beri bir çözüm süreci, barış süreci konuşuluyor. Ama hiçbir şekilde bu çözüm ve barış sürecinde kadın ne olacak, kadının durumu ne olacak diye bir soru sorma ya da değerlendirme yapılmadı.

Evet, bir silah bırakma olayı var ama karşılığında Türkiye'nin de tam anlamıyla bir demokratikleşmesinden bahsediliyor. Bir yandan demokratikleşme derken diğer yandan iktidar gerçekten bin yıllardır kadının büyük bir mücadele ile verdiği emekle kendi üzerinde yarattığı klasik, geleneksel kadınlığı aşma üzerine birçok başarı elde etti. Ama son dönemde siyasete tıkanan AKP sürekli kadın üzerinde kadını tekrar eve tıkayan, köleci, bir erkeğin tamamen hizmetine sokan bir takım yasal düzenlemeler, mahalle baskısı oluşturabilecek genelgeler oluşturuyor. Sizce bu genel sorun çözülürken AKP'nin kadına dönük, kadını köleleştiren, kadını eve tıkayan, en çok hedeflediğimiz toplumsal eşitlik sorunun çözülmesini engelleyen bir durumda Türkiye'de tam bir demokratikleşme sağlanabilir mi? Kadın yok sayılarak demokratikleşme sağlanabilir mi?

Katılımcı-14

Herkesi saygı ve selamlıyorum. Sorudan ziyade küçük bir katkı yapmak istiyorum. Somut meseleler üzerinden yürümek sorunu çözmeye de büyük katkı sunar. Çünkü şu andaki en somut adım da Öcalan'ın örgütüne yaptığı çağrı ve örgütün buna verdiği koşulsuz bir uyma ve karşılıktır. Bunun üzerine yoğunlaşmak lazım. Bu sürecin tamamlanması için çalışmak lazım. Gördüğün kadarıyla toplumun büyük kesiminin üzerinde mutabık kaldığı bir konu budur. Farklı kesimlerin, farklı gerekçelerle desteklediği tek mesele bu gibi görünüyor. Ancak Türkiye'deki şiddetin kaynağının yapısal sorunlar olduğunu da unutmamak lazım. Bunun kaynağının da

Lozan olduğunu bilmek lazım. Fakat şu anda can alıcı, can yakıcı en büyük sorun şiddet olduğu için bunun sonuçlanması için uğraşmak lazım.

Gördüğün kadarıyla da PKK koşulsuz bir şekilde Öcalan'ın çağrısına uydu. Sadece Murat Karayılan'ın kongre konuşmasında değindiği iki husus vardı. Ki o hususlar da bugüne dair bir çağrı değildi. Birincisi Lozan meselesiydi, ikincisi de hakikatler komisyonuydu. Fakat şunu unutmamak lazım. Lozan'da bile mevcut durumu daha da iyileştirebilecek maddeler mevcut. Örneğin bugüne kadar boğuştuğumuz ana dil meselesi, ana dilin, Kürtçenin mahkemelerde konuşulmaması meselesi aslında Lozan'ın 39. maddesinde var. Bugüne kadar bunu bile dillendiremedik. En acil eğilmemiz gereken ve toplumun tamamında mutabık kaldığı şey silahların susması ve PKK'nin kendisini fethetmesi ve bu sürecin tamamlanmasıdır.

Katılımcı-15

Öncelikle DİTAM'a ev sahipliği için teşekkür ederiz ve tüm konuşmacıların ağızlarına sağlık, yüreklerine sağlık. Daha önce de Amedspor'da yöneticilik yapmış bir avukat olarak sürece dair Amedspor üzerinden bir okuma yapmak isterim. Amedspor ismi alınmadan önce, takım Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Spor Kulübüydü ve çözüm sürecinin sonlarına doğru bir isim değişikliği sürecine gidildi. O dönem yöneticilerinden biriydim. Çözüm sürecinin sonlarına doğru gelişen bir dönemde isim değişikliği yapıldığında böyle gül, bahçeli bir yol olmasa da bu değişiklikler rahat bir şekilde yapıldı, hatta kolaylıklar da sağlanmıştı. Daha sonra çözüm sürecinin sona ermesi, çatışmaların ortaya çıkması ile ırkçı dalganın da en başta yöneldiği STÖ'lerin başında Amedspor geliyordu. Bunun acısını da birçok defa yaşadık.

Bu süreçte de iki aydır kurulmuş bir spor kulübü STK'sından dünyadaki ve Türkiye örneklerinde beklenen saha içerisindeki olaylar veya benzeri durumlara ilişkin tepki göstermesi, hukuki yol ve yöntemlere başvurusudur. Ama iki aydır uğraştığımız şey şu, sosyal medyadaki ırkçı nefret dalgasının önüne geçmek. İki aydan bu yana 65 suç duyurusunun hemen hemen hepsinde halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçlarına ilişkin başvurular yaptık. Buradaki başka bir temel problem de şudur. Özellikle savcılarının ve sulh ceza hakimlerinden kaynaklı bu suç duyurularına takipsizlik kararlarının çıkmasıdır. Amedspor'un isminin alınması döneminden bugüne kıyasla gidecek olursam, o sürecin içerisinde mahkemeler, en azından spor savcılarını veya kolluklara ilişkin ciddi anlamda bir tolerans gösterebiliyorlardı. Şu anda aynı toleransı görmüyoruz.

Bunu, Sayın Başkan Serra Bucak'ın da dile getirdiği toplumdaki bu dikkatli hali anlamak için anlattım. Kürt halkının feraseti gerçekten yüksektir. Yaşadıkları, gördükleri devletle karşı karşıya geldikleri mahkemelerde, kurumlarda, polisle, savcısıyla karşı karşıya geldikleri noktalardan süreç okuması yaptıkları için insanlar çok temkinlidir. Aynı temkinliği biz de sahada görüyoruz, savcılarla yaşadığımız polemiklerde görüyoruz. Amedspor deplasmanlara gittiğinde Amedspor taraftarlarına yöneltilen suçlamalara ilişkin oradaki savcılarının, sulh ceza hakimlerinin tepkisini, Diyarbakır'daki savcı ve hakimlerin tepkileri ile karşılaştırdığımızca sürece dair hala çok olumlu bir havanın sahada yansımadığını görüyoruz.

Katılımcı-16

Çok teşekkür ediyorum. Öncelikle panelist hocalarıma verdikleri güzel sunumlar için son derece minnettarım ve DİTAM'ın bu güzel organizasyonu için çok teşekkür ediyorum. Hukukçu değilim. Tıp kökenliyim ama toplumsal kimliğim nedeniyle söz hakkımın olabileceğini düşünerek söz aldım. Söz verdiğimiz için de teşekkür ederim.

Bildiğimiz kadarıyla anayasalar bir devletin siyasal ve hukuki temelini oluşturan en yüksek normatif bir belgelerdir. Aynı zamanda anayasa tarihsel çatışmaların çözümü, toplumsal uzlaşının tesisi ve demokratik dönüşümün aracı olarak da hayati öneme sahiptir. Kürt meselesi gibi çözümü kritik bir kimlik ve yönetim sorununun yalnızca güvenlikçi politikalarla çözülemeyeceğini hepimiz biliyoruz. Elbette ki çözümün demokratik hukuk devleti ilkesine dayalı anayasal reformlarla mümkün olduğunu biliyoruz. Çok değerli Fazıl Hüsnü Hocam toplumsal yapımızın üç ana şeye evrildiğini, Sünni, Alevi, Muhafazakâr, seküler ve Kürt-Türk diye bölünmüş bir kırılma yapısının olduğunu ifade ettiler.

Birincisi, bu kırılma yapıyla ve de giderek otoriterleşen bir resmi ideoloji zemininde, aşamalı anayasa bize zarar mı getirir, yoksa yarar mı getirir? İkincisi ETA ve IRA örneğinde olduğu gibi bize de benzettiğim silahlı örgüt mücadelesi zemininde de var olduğumuz noktayı düşündüğümüzde, aşamalı anayasa yerine en az onun kadar eşdeğer formatta olan demokratikleşme sürecinin hızlıca başlatılması mı uygun olur? Dünya örneklerinden biraz misaller almak isterim.

Katılımcı-17

Biz de birkaç ay önce bu salonda 3. Kürt forumumuzu yapmıştık. Açıkçası bir insan hakları örgütü olmamıza rağmen hak ve özgürlükler üzerinden konuyu çok tartışmadık. Çünkü çok farklı bir süreç işlediğinin de farkındayız. İlk barış süreci başladığında Meclisin önünde bir açıklama yapmıştık. Yanımızda PVSK mağdurları vardı, barış anneleri, şüpheli asker ölümünden mağdur olan aileler, Roboski aileleri vardı. Bu savaştan dolayı doğrudan veya dolaylı olarak mağdur olan insanlarla beraber bu açıklamayı yapmıştık.

Hep sivil toplumun misyonundan da ve bu işin toplulaşması gerektiğinden bahsettik. Ama biz o süreçlerden sonra hazırladığımız raporlar, yaptığımız çağrılar, sonrasında başımıza bela olmaya başladı. Özellikle çatışma alanlarında hazırladığımız raporlar. Hatta hukukta bile yeri olmayan, karşılığı olmayan suçlar istinat edildi. Mesela bunun en somut örneklerinden biri de de Alparslan Kuytul, siyasi bir lider olmamasına rağmen kendisine bir siyasi lider gibi davranılmasıdır. Hukukta böyle bir suç yok ama böyle bir suçla yargılandı. Anayasayı bile tanımayan devlet erkanlarının var olduğu, ki bunu daha önce Turgut Özal anayasayı bir kere delerek ne olur sözü, darbe meselesi haline gelmişken bugün çok daha rahat, çok daha gerçek şekilde bu gibi sözler sarf edilebiliyor.

Toplumsal barışın inşasında hukukun rolünü konuşurken hukukun geldiği noktayı da beraberinde düşünerek hareket etmek lazım. Mesela İHD'nin bir deneyimi var. Bu barışın toplumsallaşması için her türlü fedakarlığa soyunmaya çalışıyoruz. Türkler ve Kürtlerin beraber inşa ettiği sivil toplum örgütleri bu süreçte çok büyük sıkıntılar yaşadılar. Devletin karar aldığı pozisyonda bir şeyler yapmak istediler ve çok büyük bir sıkıntı yaşadılar.

Sivil toplum giderek zayıfladı ve sivil toplumun gerçekten de en zayıf olduğu bir dönemden geçiyoruz. Çünkü yeni insanları yetiştirmekte bile zorlanıyoruz. Organik bağ kurmakta bile sıkıntı yaşıyorlar. Organik bağ kuranların birçoğu artık KHK'li oldu. Bu zeminde biz hukukun rolünü tartışırken, konuşurken özellikle barış aktivistlerini, insan hakları aktivistlerini ne kadar koruyabiliriz onun üzerine de düşünmek lazım. Bu süreci korumak isteyen insanları biz nasıl koruyacağız, hukukla bunu da düşünmek lazım.

Katılımcı-18

Merhabalar ben de DİTAM'a ve sayın hocalarıma teşekkür ediyorum. Böyle bir süreçte özellikle hukukun rolünü konuşmak, bu yönüyle çatışma çözüm süreçlerinde hukukun ne kadar kilit bir yerde durduğunun göstergesi oldu. Bana kalırsa mevcut haliyle Türkiye'deki hukuk sistemi göz önünde bulundurulduğunda Kürt meselesinde özellikle yaşanan yapısal eşitsizlikleri ve tarihsel hak ihlallerini gidermeye yönelik ve toplumsal barışa hizmet etmeye yönelik bir zemin sunmuyor. Çünkü hukukun mevcut kurumsal sınırları buna çok da izin vermiyor. Hukukun yalnızca normlar bütünü değil de aynı zamanda belirli kurumların, aktörlerin ya da uygulama pratikleri çerçevesinde işlerlik kazandığı bir zeminden söz ediyoruz. Tam da bu sınırların olduğu yerde hukukun toplumda adalet üretme kapasitesi oldukça sınırlı oluyor. Söz gelimi Türkiye'de mevcut hukuksal yapı çerçevesinde yaşamadan kaynaklanan sıkıntılar var. Çünkü hukukun kendisi çoğu zaman siyasal bir erk tarafından yapılıyor.

Dolayısıyla yapılan yasaların kapsayıcılığı, tarafsızlığı ve bir yönüyle tarihsel adaleti gündeme getirmesi mevzuu oldukça problemlidir. Kapsayıcılığı da söz konusu olmuyor. Örneğin Terörle Mücadele Kanunu bunlardan bir tanesi. Adaletten çok devletin güvenlik kaygısını gidermeye çalışan bir yapı üzerine kuruludur. Ya da benzer şekilde yargı bağımsızlığı mevzuu. Burada yargı bağımsızlığının olmadığı yerde AİHM kararlarının da tanınmadığı bir süreci de görüyoruz. Ya da bir taraftan uygulama kapasitesi ya da hukuka erişim bağlamında Kürtler nezdinde çok problemlidir ve çok eksik kalan alanların olduğunu görüyoruz. Ya da çatışma çözümü zeminlerinde hakikatle yüzleşme komisyonları, geçmişin terazisi gibi süreçlerde hukukta çok ciddi bir aralığın olmadığını görüyoruz.

Tam da burada sözünü ettiğiniz belli başlı alanlarda, söz gelimi daha önceki tecrübelerden hareketle, olur ki bunu hiçbir zaman dile getirmek, arzu etmiyoruz ama süreçlerin negatif olarak evrildiği bir dönemde hukuk maalesef süreci meşrulaştıran bir aygıt dönüşüyor. Oysa süreç negatifliğe dönüştüğü zaman hukukun meşrulaştırıcı bir aygıt olmak yerine barışı tesis eden bir gücünün ve potansiyelinin olması gerekmiyor mu? Barışı tesis eden bir potansiyelinin ve gücünün açığa çıkarılabilmesi için ne yapılabilir? Burada alanında oldukça yetkin hukuk profesörü hocalarımızın bu konuda görüşlerini almak isterim.

Prof. Dr. Mithat Sancar-DEM Parti Milletvekili

Bu katkılar ve sorular için teşekkür ederim. Birinci bölümdeki konuşmamda anlatmaya çalıştığım mesele burada tekrar karşımıza çıkıyor. Daha somut, daha açık, daha beklenen tarzda konuşacağım. Belki birinci oturumda biraz daha akademik üslup ve kimlik öne çıktı.

Arkadaşlar şu soruyu soralım. Sürecin akamete uğraması ne demek? Sayın Öcalan çağrısını yapmış. PKK kongresini toplamış. Silah bırakma kararı ve kendini feshetmeyi kabul etmiş. Sürecin şimdiye kadar en önemli kısmı buydu. Tersinden kurulduğu için daha öbür türlü kurulsaydı Sayın Öcalan, her aşamada diyebilirdi ki, şunları şunları hemen yapmazsanız, çağrı yapmıyorum. Hayır, böyle demedi. Başka stratejik kazanım beklentileri olabilir. Başka bir hedefe ulaşma ya da hedefe başka türlü ulaşma konusunda tarihsel ve güncel değerlendirmeleri var. Ona bakarak da görebiliyoruz.

Bu sürecin bundan sonra dile getirilen bütün o gereklilikleri devlet ile Öcalan arasında yapılan görüşmelerde karara bağlanmalıydı mı demek istiyoruz? Aslında oraya gidiyor. Ama bu süreç öyle kurulmadı. Peki, bu arada devlet yapması gerekenleri yapmadı diyelim. Öyle bizim de beklentilerimiz var. Burada dile getirilen taleplerin hepsi yıllardır savunduğumuz meseleler, dile getirdiğimiz taleplerdir. PKK deseydi ki eğer şunları şunları yapmazsanız silah bırakmam. Süreç orada bozulurdu. Şimdi nerede bozulacak? Kritik bir yer var. Hukukun rolüne de değinerek söylüyorum.

Soruları sorduğumuzda kafamızda şu düşünce var: Hakikat komisyonundan anayasaya, atılması gereken acil adımlar ve başka tedbirler önceden karara bağlanmalıydı sonra silah bırakma kararı alınmalıydı mantığına yakın bir yerde duruyor. Biz de diyoruz ki bu süreç böyle değil. Yol haritasında büyük ihtimalle konuşulmuş konular var. DEM Parti'ye ve demokratik siyasete düşen roller var. Adalet Bakanlığına heyetimiz gidiyor, talepleri iletiyor. O zamana kadar çağrı ve sonrasına kadar da heyetimiz hem İmralı'da görüşmeler yaptı hem de hükümet ya da iktidar yetkilileriyle görüşmeler yürüttü. Heyetimiz bunları 27 Şubat açıklamasının oluşabileceği şartlara katkı sunmak amacıyla yaptı.

Şimdi geldiğimiz yerde sürecin gereklilikleri var. Tümdengelim, tümevarımı boşuna kullanmadım. Kime görev düşüyor? Kritik evre şu, silahların bırakılması fiziksel olarak nasıl sağlanacak? Bu konuda önerilerimiz var, fikirlerimiz var. Çok büyük ihtimalle İmralı'da da bu konuda görüşmeler var. Silah bırakan örgüt üyelerinin hukuksal durumu olacak. Bu konuda da çalışmalarımız var. Süreç başlamadan önce yürüttüğümüz çalışmalardı. İnfaz kanunundan silah bırakma sürecine kadar çalışmalarımızı yürütüyoruz. Bir kanun teklifimiz var, hazır halde duruyor. Büyük ihtimalle adım adım gidecek, öyle görünüyor. Hasta hükümlü ve tutukluların serbest bırakılması konusunu hep dile getirdik. İlk defa değil, sürekli söylüyoruz.

Bir yandan da bu sürecin barışın inşası yolunda ilerlemesi ve kalıcı barışa evrilmesi için artık bunlar gerekli diyoruz. Güven oluşması lazım. Burada dile getirdiğiniz kaygıların giderilmesini sağlayacak adımlar var. Başka konularda da. Silah bırakma ile ilgili Birleşik Milletler'in de DDR diye bir programı var. Çatışmalı toplumlarda ya da çatışma sonrası evrede silah bırakma ve reentegrasyon süreçlerinin nasıl işleyeceği konusu var. Bunların hepsi önümüzde duruyor ve hukukun da konusudur. Sadece hukukun konusu değil ama aynı zamanda ve özellikle bunun hukukunun oluşması lazım. Gözlemci konusu da bununla ilgilidir. Sonraki aşamalarda, görev hepimize düşüyor.

Eğer iktidar şimdi bu saydıklarımızı yerine getirmezse ne yapacağız? PKK'ye tekrar silahlanma çağrısı mı yapacağız? Kongre kararlarının geri alınması gerektiğini mi söyleyeceğiz? Hayır.

Şimdi barışın inşası görevi esas olarak bütün siyasal ve toplumsal aktörlere verilmiştir. Artık oradadır. Kuşkusuz silah bırakma aşaması tamamlanıncaya kadar hassas noktalar var. Bunların mutlaka müzakereyle, görüşmelerle sağlıklı bir şekilde yürütülmesi gerekiyor. Ama bu tür toplantıların devam etmeli. Taleplerimizi dile getiriyoruz. Kültürel haklarla ilgili taleplerimizi dile getiriyoruz. Yerel demokrasi yeni değil, uzun süredir programımızdadır ve içinde de pek çok ayrıntı vardır. Bunları da hayata geçirmek için bütün gücümüzle çalışmaya devam edeceğiz. Ama herkes kendi taleplerini açıkça dile getirmelidir. Peki, buna uygun bir hukuk var mı? Yapılması gereken bu zemini oluşturacak toplumsal ve siyasal ortak çalışmadır. Hükümet bunu yapmadı, bir süre sonra ne diyebiliriz? Doğrudur. Bir güvensizlik var. Toplumdaki bu temkini olumlu buluyorum. Daha çok tedbir, bir süre sonra daha çok sorumluluk alma yönünde ilerleyebilir.

Anayasa konusu gündeme gelecektir. Ama parti olarak görüşümüz şu şartlarda anayasayı tartışmak doğru değil şeklindedir. Birincisi anayasayı tartışabileceğimiz bir zemin olmalı. İki, yöntemde anlaşmalıyız. Kapsayıcı, bütün toplumsal kesimlere ulaşabilen bir yöntem istiyoruz. Bunu da ilettik. Siyasi partilerin hepsini kapsamak için azami gayretin sarf edilmesi gerekiyor. CHP başta olmak üzere, özellikle CHP dışarıda tutulduğu bir anayasa yapım sürecinin barışın inşasına katkı sunma potansiyeli çok şüpheli olacaktır. Bütün önemli toplumsal aktörlerin katılabileceği bir aşamaya gelinceye kadar anayasa meselesini erteleyebiliriz.

Fazıl Hüsnü Erdem de bunu söyledi. Sevgili Salim Orhan bu konuda kitap yazdı. Doktora tezidir. Evet, ertelenebilir bunlar. Öne aldığımızda ayrışmayı körükleyecekse, kutuplaştırmayı daha da derinleştirecekse biraz daha erteleme gerekiyor. Demokratik özgürlükçü, çoğulcu, bir anayasa, yerel demokrasiye dayalı güçlü bir genel demokrasi projesi için çalışmaya devam ediyoruz. Ama bunun şimdi hemen başlamasını da bu sürecin oturmasını sağlamak bakımından erken görüyoruz. Önce zemin hazırlanmalı, yol temizliği olmalı.

Son olarak, evet mecliste bir komisyon oluşturulmasını istiyoruz, araştırma komisyonu değil. Mecliste kanunla kurulacak özel bir komisyon önerimiz var. Bu komisyonun da silah bırakma, silah bırakanların durumu dahil, cezaevleri ve diğer acil durumlara ilgili düzenleme önerileri yapma yetkisine de sahip olmasını istiyoruz. Kısacası bu komisyon, araştırma komisyonu değil. Bütün partilerin katılmalı. Bir tür gözlemci olacağı, sürecin gözlemcisi ve düzenleyicisi olarak iş göreceği bir meclis komisyonu talibimiz var. Şimdi topluma, meclise ve siyasete sorumlulukların fazlasıyla düştüğü bir dönemdeyiz. Bunu bu şekilde oturtursak sanırım çok daha sağlıklı ve çok daha doğru yolda ilerlemeye devam ederiz. Aksini düşünmüyorum. Bu süreç başarıya ulaşmalı ve bizler bu barışı inşa etmede en ufak bir tereddüt göstermemeliyiz.

Kezban Hatemi-Avukat

Kadınların katılımının ne kadar önemli olduğunu, Akdeniz Kadın Arabulucular Şemsiyesi altında toplantılar başlattığımızı, siyasi parti liderleriyle bir dizi görüşmeler yapmaya başladığımızı, bunun ilk başlangıcını da Meclis başkanıyla yaptığımızı konuşmamda söyledim.

İzlenmesi gereken yol haritası üzerinde konuşamadık. Kimseden çok fazla şey bilmiyorum ama şunu yapıyorum. Çok fazla bilgim yok. Şöyle yapıyorum. Çok iyi takip ediyorum. Cümlelere dikkat ediyorum. Diyarbakır'dan Vahap Coşkun ne diyor, Fazıl Hüsnü Erdem Hoca ne söyledi, Sevtap Yokuş Hoca'nın söylediklerine, Mithat Sancar ne dedi, onlara bakıyorum. Siyasi arenada mecliste neler oluyor? Tamamen konunun muhataplarıyla direkt görüşmeye başlama sürecinden anlıyoruz.

Bahçeli, umut hakkı dedi. Bahçeli, hukukçu değil siyasetçi. Nasıl bir siyasetçi? Dediniz ki Bahçeli başta, hayır Cumhurbaşkanı'nın baştaki çözüm sürecinde almış olduğu dersler var. Daha temkinli yaklaşıyor. O başlatsaydı böyle ilerleyemezdik. Masaya oturmayan Bahçeli'yi masaya oturttu. Bahçeli burada çok büyük bir işlev görüyor. Dolayısıyla MHP'nin masaya oturması ne demek olduğunu bir düşününüz, bir tahayyül ediniz. El sıkma 1 Ekim2024'te değil miydi? 1 Ekim'den evvel, Bahçeli'nin meclisteki konuşmalara bakınız.

Yakın tarihe gelince rahmetli Sırrı Süreyya Önder, ölmeden 6 ay önce "teröristti", ancak ölmeden hastaneye yattığı gün, heykeli dikilecek haldeydi. Biz böyle bir toplumuz. Türkler, Kürtler o kadar birbirine benziyorlar ki aksi gibi de o kadar benziyoruz. Biz ifrat ve tefrit arasındayız. Anında değişiyoruz. Lodos ve Poyraz. Dikkat edin bu tepkilerimize. Öyle bir toplumuzuz. Zaten karışmışız. Dolayısıyla bunlar öyle sıradan olmuş olaylar değil. Anında rüzgara göre lodoslamasına hemen oraya dönebiliriz. Ama en ufak bir kıvılcım, en ufak yanlış bir hareket, bir söz de felaketi anında getirir.

Umut hakkı kanundan doğan bir hak. Burada herkes hukukçu. Baro başkanları var. Ne kadar güzel tespitleri var. Raporlarınızı hazırlayın, Meclise, özellikle meclis başkanına verin. Güneydoğu, nedir, ne durumdayız, olan, olması gerekenleri bildirin. Bunlara ihtiyaç var. Toplumun aydınlanması, bilgilenmesi lazım. Bu kadar soru sorar ve bu kadar endişe ve kaygı düşünürseniz, öbür uçtan geldim, öbür uçtan gidene kadar ki halkın düşüncelerine bir empati yapın. Onlar ne düşünüyor ne düşünecek ve ne soracak? Sabır ve birlikte çözüm yollarını aramamız gerekir. Umut hakkı çok doğal bir hak, sırası gelmiştir ama henüz talep edilmemiştir. Bunu çok iyi biliyorum. Sizler de biliyorsunuz, henüz Abdullah Öcalan tarafından talep edilmedi.

Tecrit derhal kalkmalı. Kaldırmıyorsanız da dedik, bugün sorduğunuz her soruyu. Nasıl bir görüşme bu? Bu süreci başlatan, bu sürece karar veren, silahların bırakılması için talimat gönderen tecritteyse, avukatlarıyla görüşemiyorsa, yakınlarıyla görüşemiyorsa bu nasıl olacak? Bunları söylemeye de gerek yok. Başladı, fark etmiyor musunuz? Bunlar yavaş ama gerçekten böyle olması gereken şeyler. Bu kadar endişeli, kaygılıysanız lütfen hep birlikte bir de bu tarafa bakalım. Siz de empati yapın. Çünkü bizim büyük geçmişe dayalı bir sorunumuz bu.

Silah bırakınca, zeybek mi oynayacaklar horon mu tepecekler? Hukuki zemin ne olacak? Silahların bırakılmasının hukuki zemini hazırlanıyor. Silahlar, nerelere bırakılacak? Bunu MİT organize ediyor. Bunu baroların, bizlerin, akademisyenlerin halledeceği bir şey değil. Bu, MİT'in yürüttüğü bir süreçtir. Neye göre yürütüyor? Önceki pratiklerine göre. Nedir önceki pratikler? Oslo süreci. Hukukçular çok iyi biliyor. Açığa çıktığı için akamete uğradı. Çok güzel bir süreçti.

Habur rezaleti yaşadık. Ne yapacaktı, smokinle mi ineceklerdi? Toplum hazır değildi. Orada da çözüm süreci akamete uğradı. Hepimiz biliyoruz belli nedenlerini. Ama bunu akamete uğratmak için, Allah korusun, lüksümüz yok. O yüzden endişeliyiz. Ama sabırlı ve taleplerimizin ısrarında olacağız. Nasıl olacağız? Barolar raporlarını hazırlatacaklar. Amed'in hakimler ve savcılarının da böyle şeyler verdiğini bilmiyoruz. Duyurmadınız. Ben görmedim hiçbir yerde.

Üçüncü şey konuşmamızın, bizlerin hukuki zemininin hazırlanması lazım. Bu da yapılıyor. Siyasi partilerle sivil toplum örgütlerinin halkın arasında köprü olması lazım. Meclistekilerin çoğu ne yapacağını nasıl yapacağını da bilmiyor? Onun için DPI'yi burada çok önemsiyorum. DPI birçok parlamenti bu döneme hazırladı. Bunlar önemli aşamalar. Tabii ki yüzleşme de olacak, helalleşme de olacak ama bu süreç dört beş seneyi alacak. Bu süreç öyle kolay bir süreç değil.

Hayırlı Cuma anlaşması imzalandığında İrlanda'da sekiz sene sonra Londra'da metroda bomba patladı. Her şey imzalanmış bitmişti. Hala o duvar duruyor. Adı Barış olan bir duvar olur mu? Duvar, barış olur mu? İki toplum kapalı saat 6'dan sonra bütün sokaklar hala İrlanda'da, dünyanın en mutlu ülkesinde kilitleniyor. Sabahleyin 6'da açılıyor. Akşam 6'da kilitleniyor o bölgeler. O duvar var ya psikolojik bir analiz. Oradan böyle birbirlerine kızıp hala bir şeyler atıyorlar. Barış öyle kolay bir şey değil. Kim bilir neler göreceğiz? İnşallah görmeyiz. Belli olmaz. Biz şu anda milli ve yerli bir şey yapıyoruz. Farkında mısınız?

Üçüncü göz kolaylaştırıcı. Suriye'de, Irak'ta bunlar nereye, ne konacak? Türkiye Cumhuriyeti de tek başına karar vermiyor. Bir takım ikili anlaşmalar da yapılacak. Sabır çok önemli bir şey. Çözüm süreci buzdolabından çıktı. Biz ona bakalım. Hepimiz ne yapabiliriz? Bu sorduklarınızı, söylediklerinizi, anlattıklarımızı Türkiye Cumhuriyeti Parlamento Başkanına çok açık ve seçik, hepsini söyledik. Bizden sonra da DEM Parti heyeti, başkanla görüşmeye gitti.

O uğurda bedel ödeyenlere saygı duymak zorundayız. Ve hepimizin bir ağırlığı varsa onu kullanmalıyız. Hepimizin kendi yaşamsal sorunları var. Bu toplumda hiç kimsenin günlük güneşlik bir hayatı olamaz. Günlük güneşlik bir hayat, sütçünün geldiğini düşüneneğimiz, kayımların olmayacağı bir hayattır. Bu kayımlarla olur mu bu iş. Hepsi bir düzene girmek zorunda. 'Terörsüz bir Türkiye'den önce demokratikleşmeyi de ele almak zorundayız. Dolayısıyla bu eşyanın tabiatından kaynaklanan bir şey. Bunların hepsi yapılacak. Ama en son yüzleşilecek, Güney Afrika örneğinde olduğu gibi sonra helalleşilecek.

Aslında Sırrı Süreyya Önder toplumsal barışı sağlayıp gitti. Onu gözlerimle gördüm. Meclis Başkanı'nın dediğine göre bu sürece tek karşı olan meclisteki parti İYİ Parti. Hepsi birbirine baş sağlığına geçmiş olsuna geldi. Hastaneler almadı. Toplanma merkezlerinde toplandık. Dolayısıyla Sırrı Süreyya Önder, giderken barışı yaptı, gitti. Sırrı Süreyya bize çok güzel bir ortam bıraktı.

Burada siyasi hiçbir partiye bağımlı olmadan süreci halletmek zorundayız. Başka çaremiz de yok. Kayyım konusu da konuştuklarımız konular içindeydi. Biz her şeyi söyledik, söylemeye devam edeceğiz. Partililerin, siyasi parti temsilcilerinin üst düzeyde görüşlerini de alarak en son Cumhurbaşkanı'na gideceğiz. Diyeceğiz ki olmazsa olmazlar bunlardır. Bunlar için de çalışmalar, Meclis içinde komisyon lazım. Bunlar olmadan olmaz. Daha önceki çözüm sürecinde, masaya oturmaya bile vardı. Şimdi herkes masada.

Prof. Dr. Sevtap Yokuş-Akademisyen

Akdeniz Kadın Arabulucular Şemsiyesi adıyla yaptığımız görüşmede bizi en rahatlatan konuşma Numan Kurtulmuş'un şu konuşması olmuştu: *"Bizim başarmama gibi bir olanağımız yok. Başarmak zorundayız."* Şeklindeki ifade güven verici bir ifadeydi. Çok netti.

Salondan şu hissiyatı edindim. Herkesin gerçekten kafası karışık ama o karışıklığın nedeni şu: Bir ezberimiz var. Ezber nedir? Bir müzakere masasının olması bekleniyor. Geçmiş çözüm sürecinde de silahlar gömülsün konuşmaları geçmişti. Bu tür süreçlerde aslında süreç belli bir aşamaya gelmeden silahlar gömülmemiş. Kuzey İrlanda'da uzun aşamalardan sonra silahların gömülmesi gerçekleşmiş. Diğer ülke deneyimlerinde de genellikle böyle olmuş. Yaşadıklarımız tamamen bize özgü, bambaşka bir süreç. Müzakere denilen aşamalar belki de bilmediğimiz bir yerlerde, ulaşamadığımız, anlamadığımız bir yerlerde olmuş bitmiştir, bilemiyoruz.

Uluslararası boyuta, istihbarat boyutuna ve diğer iletişim kanallarına dair bilgimiz yok. Bunlara hâkim değiliz. İki yol var. Ya toplumun tüm kesimleri, sivil toplum örgütleri, özellikle muhalefet partileri bunu bir fırsata çevirip, madem böyle bir sürece vardık, o halde bunu demokrasiyle ve hukukun üstünlüğüyle taçlandırmak zorundayız, diye yola çıkacak. Ya da kafa karışıklığıyla bu kesimler, olup biteni seyredecek. Otoriter bir çözüm yöntemiyle bu iş kapanabilir. Ama eğer o şekilde kapanırsa hepimiz kaybederiz. Neden? Çünkü orta ve uzun vadede yeni çatışma alanları olabilir. Tehlike budur. Tehlike, sadece sürecin akamete uğraması değildir. Tehlike, bu sürecin sonunda iyiye doğru demokratik bir yola girmeyip, demokrasi taleplerini yükseltmeyip, gerçek çözüm, gerçek barış yerine, kalıcı barışın başka bir bahara bırakılmasıdır.

Numan Kurtulmuş görüşmemizde şunu da söylemişti. Biz bir an önce yasal düzenlemelere de ihtiyaç var dediğimizde. *"Söylediklerinizin hepsiyle ilgili kafa yoruyoruz ve hepsine ilişkin programımız, planımız var."* Hatta o görüşmede Kezban Hatemi dedi ki; *"Şimdi burada konuşuyorum, dışarıda konuşuyorum, yarın bir gün başıma ne gelecek bilmiyorum. Bunun hukuki, bu geçen çözüm sürecinde de çok konuşulan bir şeydi, sigortalının oluşması lazım".* Bir kez daha altını çizmek istiyorum, bizim sürecimiz farklı ilerliyor, dünya örnekleri zaten bire bir birbirine benzemez. Bizimki de bambaşka bir süreç olacak gibi görünüyor. Dikkat ederseniz bizim örneğimizde, üçüncü göz meselesi yok. Oysa birçok ülkede üçüncü göz ve kolaylaştırıcılar süreçte rol oynamış. Sonuç olarak, yöntemlere ilişkin bizler de ezberlerimizi bir defa bir tarafa bırakalım. Bununla birlikte demokrasiye ilişkin, hukukun üstünlüğüne ilişkin sesimizi yükseltmenin yollarını arayalım.

Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem-Akademisyen

Bu sürecin özgün yanlarından biri, üç beş aktör dışında hiç kimsenin hiçbir şey bilmediği bir süreç olmasıdır. Bilebildiğimiz kadarıyla bu üç-beş aktör genel çerçeveye konusunda oturup anlaşmışlar. Bizden de en azından kısa vadede çok fazla beklenen bir şey yok. Belki orta vadede bize ihtiyaç duyulabilir. Ama kısa vadede beklenen bir şey yok. İşin doğrusu Kürt meselesi olsun, diğer meselelere ilişkin olsun, Türkiye'nin çok güçlü bir birikimi var. Her şey konuşulmuş, her şey tartışılmış ve bunlara ilişkin öneriler sunulmuş. Her anayasa değişikliği ya da yeni anayasa yapım sürecinde siyasi partilerden tutun, sivil toplum örgütlerine ve sendikalara varıncaya kadar bütün kurum ve kuruluşlar seminerler, paneller, konferans ve sempozyumlar düzenlediler, raporlar ve politika metinleri hazırlayıp kamuoyuyla paylaştılar. Dolayısıyla çok zengin bir birikimimiz ve tecrübemiz var. Teorimiz iyi, ama pratiğimiz zayıf. Bir başka ifadeyle iman var, amel yok. Esas olan ise pratiğimiz, amelimiz. Bakunin'in sözünü hep tekrar ediyorum. Bakunin, 19. yüzyılın son çeyreğinde mealen, *'Bırakın artık konuşmayı ve tartışmayı, her şey konuşuldu, tartışıldı ve yazıldı. Bana bunlarla gelmeyin. Bana bunları hayata geçirecek siyasi iradeyle gelin.'* diyor.

Bunları söylerken sözün önemini ve gücünü yadsımıyorum. Elbette önce konuşmak, diyaloga girmek ve müzakere etmek gerekiyor. Bunlar çok kıymetlidir. Çözüm için gereklidir ama yeterli değildir. Bu salonda bulunan hazirundan herhangi biri, en az bizim kadar bu mesele hakkında bilgi sahibidir ve meselenin çözümüne yönelik önerileri vardır. Bunlar da üç aşağı beş yukarı birçoğumuzun ortaklaştığı görüş ve önerilerdir. Biz sivil unsurlar olarak yapmamız gereken, aşağıdan yukarıya doğru siyasi karar alma mekanizmalarını harekete geçirmek konusunda baskı oluşturmaktır. Hangi siyasi görüşten ve partiden olursa olsun çözüm ve barış yanlısı herkesin yapması gereken budur.

Son olarak şunu ifade etmek istiyorum. Gerek sürecin genel olarak istenen şekilde başarıyla sonuçlanmasında ve gerekse yeni anayasa yapım konusunda 2013-2015 süreciyle mukayese edildiğinde koşulların daha elverişli olduğunu söylemek mümkündür. Elverişli olmayan ya da risk oluşturan bir husus var. O riske dikkat çekmek isterim. O risk de geçen süreçten farklı olarak mevcut iktidarın eski gücünü yitirmiş olması ve buna bağlı olarak önümüzdeki seçimlerde iktidarı kaybetme kaygısını yaşamasıdır. Bu risk, sürecin gerektirdiği kararları alma yetkisine sahip olan iktidarın çekingen davranmasına ve gereken siyasi iradeyi ortaya koyamamasına yol açıyor.

Gerçekçi konuşmak gerekirse, çatışma çözüm süreçlerinin başarıyla sonuçlanmasında siyasi iktidarın kendisini güçlü hissetmesi çok önemlidir. Sürecin asıl muhatabı olan siyasi partinin ve onun liderinin seçim kaybetme korkusuna kapılmaması gerekiyor. Demokratik siyasetin azizliği, seçim kaybetme kaygısı taşıyan iktidarların, sürecin gerektirdiği cesur adımları atmada isteksiz davranmalarına ve hatta yer yer süreci askıya almalarına neden olabiliyor. Dünyadaki çatışma çözüm deneyimlerinden bunu biliyoruz. Bizler Akil İnsanlar Heyeti olarak da DPI katılımcıları olarak da çok iyi biliyoruz.

Herhalde bu gerçeklik nedeniyledir ki, geçen süreçten farklı olarak bu süreç parti iktidarı tarafından değil de devlet iktidarı tarafından başlatıldı. Devlet kanadı adına da sürecin sahipliğini ve sözcülüğünü Devlet Bahçeli'nin yaptığı anlaşılıyor. Nitekim Bahçeli, konuşmalarında ve açıklamalarında bir parti lideri gibi konuşmaktan ziyade bir devlet adamı gibi konuşuyor. Kendisinin ve partisinin değil, devletin bekasını dikkate aldığını her vesilede dile getiriyor. Bunu sık sık dile getirirken kamuoyuna ve bürokrasiye seslenmenin yanı sıra muhtemelen siyasi iktidara da mesaj vermek istiyordur.

Sonuç itibariyle, AK Parti ve cumhurbaşkanlığı kanadı adeta bıçak sırtında, o nedenle de çok temkinli, ihtiyatlı ve dikkatli hareket ediyor. Kendi bekasını önceliyor ve onun hesabını yapıyor. Dolayısıyla bu kadar zayıf bir iktidardan özelden Kürt meselesinin çözümü, genelde Türkiye'nin demokratikleştirilmesi ve özgürleştirilmesi için gereken radikal adımları atmasını beklemek çok gerçekçi gibi görünmüyor. Ancak asgari düzeyde de olsa sürecin doğası gereği kaçınılmaz olarak birtakım adımların atılması da bir zorunluluktur. Bu bağlamda kaskatı kesilmiş toplumsal ve siyasal atmosferi yumuşatıcı söylem ve eylem değişikliğine gidilmesi gerekir. Kürt meselesinde sembolik de olsa bazı adımların atılması, yani bisikletin devrilmemesi için pedalin sürekli çevrilmesi gerekliliği nedeniyle güven artırıcı adımların atılması gerekir. Aksi halde bisiklet düşer, süreç akamete uğrar.

Elbette ki bizler kısa vadedeki bu adımlarla yetinmeyeceğiz, orta ve uzun vadede atılması gereken adımlar konusunda iktidar üzerinde baskı kurmaya çalışacağız. Çoğulcu, özgürlükçü, ademi merkezîyetçi ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir toplumsal-siyasal yapının inşası için mücadele edeceğiz.

Mesut Azizoğlu-DİTAM YK Başkanı

Herkes çok yoruldu. Hocalarımıza, sizlere çok teşekkür ediyorum. İki şey söylemek istiyorum. Hepimiz ne yaşadığımızı merak ediyoruz. Hakikaten sivil toplum olarak ne yaşadığı çok önemli ama bundan sonra nelerin, nasıl yapılacağıyla ilgili daha fazla zaman ayırmamız gerekir. Çünkü Sevtap Hocanın, Kezban Hocanın dediği gibi zaten onu bir şekilde birileri yapıyor. Sonrasını düşünmek lazım. Bir dönem sivil toplum çok politik olmaya başladı. Doğal bir süreç aslında. Çünkü ortam çok politikti. Ama artık dönem herkes kendi işini yaptığı, baroların kendi raporlarını, ticaret odasının kendi raporlarını, eczacı odasının kendi alanıyla ilgili raporları paylaşıp sorunu daha görünür hale getirmesi üzerine yoğunlaşmamız gerekiyor. Tekrar tüm hocalarımıza, sizlere de teşekkür ediyorum, saygılar diliyorum.

NAVENDA LÊKOLÎNÊN CIVAKI YA DÎCLE
DİCLE TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
DICLE SOCIAL RESEARCH CENTER

Adres : Ali Emiri 1. Sokak Nuyap Plaza Bina No:21 No: 7/48 21100 Yenişehir / DİYARBAKIR

Telefon : 0 412 228 00 03

e-posta: info@ditam.org

Mail : www.ditam.org